

EL-İKSİR FÎ KAVÂİDİ'T-TEFSİR ÖRNEĞİNDE TEFSİR USÛLÜ YAZIMINA BİR KATKI *

Mustafa KARAGÖZ**

Özet

***el-İksir fî Kavâidi't-Tefsir* Örneğinde 'Tefsir Usulü' Yazımına Bir Katkı**

Bu makale Necmeddîn Tûfî'nin, *el-İksir fî Kavâidi't-Tefsir* adlı eserinin bazı açılardan kendine has özellikleri olduğu düşüncesinden hareketle yapılmıştır. Eser her şeyden önce, sistematîği açısından alanındaki diğer eserlerden farklı özellikler taşımaktadır. İkinci olarak müellif Kur'ân'ı tefsir etme konusunda başvurulacak bir ilke sunma iddiasında bulunmakta ve bu iddiayı açıkça dillendirmektedir. Eserin üçüncü bir farklı özelliği, müellifin, ilimlerle ilgili kapsamlı olmasa da bir tasnife yer vermesidir. Dördüncü özelliği, Kur'ân ilimleriyle ilgili bir sınırlandırmaya giderek bu kavramdan neyi kastettiğini açıkça belirtmesidir. Ve son olarak, Tûfî'nin, Kur'ân âyetlerinin ilmi verilerle tefsir edilmesi konusuna, genellemeci olmaktan ziyade, analitik bir bakış açısıyla yaklaşması eserini orijinal kılan diğer bir özelliktir. Sonuç olarak bu çalışmada, Tûfî'nin eserini farklı kılan bu özelliklerin günümüz tefsir çalışmalarına yansımaları olabileceği iddia edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Tûfî, *el-İksir*, Tefsir Usulü

Abstract

A Contribution to the Literature of the Methodology of the Qur'anic Exegesis in the Example of *al-Iksir fî Qawâ'id al-Tafsir*

This article argues that Najmaddîn Tûfî's *al-Iksir fî Qawâ'id al-Tafsir* has some unique features. First of all, it differs in its systematic order from the other works in the field. Second, Tûfî clarifies that he has offered a rule for understanding the Qur'ân. Third, the author makes a classification, though not so comprehensive, of sciences and clarifies the position of the Qur'anic Exegesis in it. Fourth, he defines and demarcates the term and field of Qur'anic Sciences. And finally, the author takes an analytic and not a generalizing approach to the matter of the scientific interpretation of the Qur'ân. So, this article argues that these characteristic features of the *al-Iksir* may impact the contemporary exegetical studies.

Key words: Tûfî, al- Iksir, Methodology of the Qur'anic Exegesis.

* Başlıkta geçen 'Tefsir Usulü' tamlamasını, tefsir yöntemi anlamında kullanmadığımızı belirtmekte yarar görüyoruz. Çalışmamız, Tûfî'nin eseri ve eserinde uyguladığı sistematik örneğinde, günümüzde "Tefsir Usulü" ve "Tefsire Giriş" gibi adlar altında yazılan ya da yazılması düşünülen eserlere bir katkı amacı taşımaktadır.

** Dr., Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi

Giriş

İçerik ve işlevleriyle ilgili çeşitli tartışmalar ve farklı görüşler bulunmakla birlikte, geçmişte ve günümüzde Kur'ân ilimleri ya da tefsir usulü alanında birçok eser telif edildiği bilinmektedir. Bu eserlerin büyük bir kısmı isim ve içerik bakımından benzer özellikler taşımakla birlikte, Tûfî'nin (ö.716/1316) *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr*'i,¹ Kâfiyeci'nin (ö.879/1474) *et-Teyîsîr fî Kavâidi İlmi't-Tefsîr*'i ve Dihlevî'nin (ö.1176/1762) *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*'i gibi isim ve içerik açısından nispeten farklı özellikler taşıyanları da vardır.² Zira sözü geçen bu eserlerin adında, sözgelimi Zerkeşî (ö.794/1392) ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) *Ulûmu'l-Kur'ân*'larından farklı olarak, *kavâid* ya da *usûl* gibi, kural ya da ilkeyi çağrıştıran ifadeler vardır. Ayrıca bu eserlerin yine Zerkeşî ve Suyûtî'nin eserlerine oranla, hacim bakımından daha kısa, içerik bakımından da nispeten daha farklı olduğu bilinmektedir.³

Geçmişte ulûmu'l-Kur'ân kavramının tanım ve kapsamında, günümüzde

- 1 Eser Abdülkadir Hüseyin tarafından "*el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*" adıyla neşredilmiştir. Biz çalışmamızda bu baskıdan yararlandığımız için dipnotlarda kaynak gösterirken kitabın adını *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr* şeklinde yazacağız. Bununla birlikte, çalışmamızın adında ve metin içerisinde Tûfî'nin eserinden *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* şeklinde söz etmeyi tercih ettik. Bunun gerekçeleri şunlardır: 1. Müellif önsözde eserini *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* olarak isimlendirdiğini açıkça belirtmiştir. 2. Eser tabakat kitaplarında *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* şeklinde geçmektedir. 3. *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* isimlendirmesi müellifin amacını ve eserin içeriğini "*el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*" den daha iyi yansıtmaktadır. 4. Tûfî önsözde eserini *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* olarak adlandırdığını açıkça belirttiği halde, eserin naşiri bu adı bırakıp eseri niye "*el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*" adıyla neşrettiğini belirtmemiştir. Kitabın adıyla ilgili benzer değerlendirmeler için bk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ, *Buhûs fî usûli't-tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1988, s. 274; Abdülkerim Seber, "Necmeddin et-Tûfî'nin 'el-İksîr fî ilmi't-tefsîr' İsimli Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2006, sayı: 24, s. 35. Söz konusu baskıda kitabın adının orijinalindekinden farklı olmasının yanı sıra, çalışmamız sırasında eserin dizgisinin de çok iyi olmadığını müşahade ettik. Bu değerlendirmeler ışığında *el-İksîr*'in yeniden tahkik ya da dizgisinin yapılarak yayınlanmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.
- 2 Bu eserlerin ve konuyla ilgili olup da burada zikretmediğimiz diğer eserlerin içerik analizine tabi tutularak, benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulması son derece faydalı olmakla birlikte, çalışmamızın amaç ve hacminin buna müsait olmadığını belirtmek gerekir.
- 3 Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için bk. Yasemin Kırtay, *Ulûmu'l-Kur'ân Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 68; Mehmet Demirci, *Kurtubî'nin "el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, ss. 20-21. Bu arada, *ulûmu'l-Kur'ân* ve *usûlü't-tefsîr* ayrımının sanal bir ayrım olduğunu öne süren ilim adamlarının olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin bk. Mustafa Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", *İslâmîyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, s. 75.

ise hem ulûmu'l-Kur'ân⁴ hem de tefsir usulü⁵ kavramlarının tanım, kapsam ve medlûlünün ne olduğu konusunda çeşitli tartışmalar yapılmış ve farklı görüşler ortaya konulmuştur. Daha çok kavramsal düzlemde yapılan bu tartışmaların yanı sıra, özellikle günümüzde hangi ad altında yazılırsa yazılsın Kur'ân ilimleri ya da tefsir usulüyle ilgili kabul edilebilecek olan eserlerin işlevinin ne olduğu, ne olması gerektiği ve içeriklerinin sözkonusu işleve uygunluğu tartışılmaktadır. Tartışmalar büyük ölçüde, bu eserlerin Kur'ân'ı anlamaya dair bir yöntem sunup sunmadığı, ya da böyle bir iddia taşıyıp taşımadıkları etrafında dönüp dolaşmaktadır.⁶ Ayrıca "tefsir usulü" terkinindeki *usul* kelimesinin yöntem anlamına gelip gelmediğinin ve gerek bu kelimenin gerekse bu kelimeyi telif ettikleri eserlere isim olarak kullananların, herhangi bir "anlama yöntemi"ne referansta bulunup bulunmadığının da ilim çevrelerinde tartışıldığı görülmektedir.⁷ Tefsir Usulü adıyla telif edilen eserlerdeki *usul* kelimesinin hangi anlamda kullanıldığı ve ulûmu'l-Kur'ân ya da tefsir usulü alanında yazılan eserlerin, tefsir yöntemi sunup sunmadıkları tartışmasına girmek bu çalışmanın amacını ve hacmini aşmaktadır. Bu çalışmada sadece, eserinde Kur'ân'ı anlamaya ilişkin bir ilke ve kural sunma iddiasında bulunan, dahası bunu oldukça açık ve iddialı bir şekilde dile getiren bir müellif ve onun eseri incelenerek, bu eser örneğinde günümüzde "Tefsir Usulü" ve "Tefsire Giriş" gibi adlar altında yazılan eserlere mütevazı bir katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

- 4 *Ulûmu'l-Kur'ân* terkininin tanım ve kapsamı ile ilgili görüş ve tartışmalar için bk. Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Zeki Muhammed Ebû Serî, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2006, c. I, ss. 31-36; Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Mustafa Dîb el-Bugâ, Dâru İbn Kesîr, Dîmaşk 2002, c. II, ss. 1025-1040; Ebû İshâk eş-Şâtûbî, *el-Muâfakât*, haz.: Ebû Ubeyde Âl-i Selmân, Dâru İbn Affân, Huber 1997, c. IV, ss. 198-207; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü Menâhîli'l-İrfân, Beyrut 1981, s. 6; Hâlid Abdurrahman el-Akk, *Usûlu't-tefsîr ve kavâidüh*, Beyrut 1994, ss. 39-40; Adnân Zarzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1991, ss. 123-126; Saliha Abdülhakim Şerefüddin, *el-Kur'ânü'l-kerîm i'câzühü ve belâgatuhü ve ulûmuh*, Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Bombay 1984, ss. 149-161; Öztürk, agm, ss. 75-79; İbrahim Görener, *Tefsîr ve Tefsîr Usulü Üzerine Düşünceler*, Laçın Yay., Kayseri 2004, ss. 129-145; "Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", *Bilimname*, Kayseri 2009, sayı: 16, ss. 15-17; Kırtay, *age*, ss. 18-23.
- 5 *Tefsîr Usulü* kavramıyla ilgili tartışmalar için bk. Akk, *Usûlu't-tefsîr*, s. 30; Öztürk, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", ss. 75-78; Görener, *Tefsîr ve Tefsîr Usulü Üzerine*, ss. 81-90; "Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", ss. 15-17
- 6 Örneğin bk. Öztürk, agm, ss. 69-84; Selim Türcan, "Kur'ân'ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, c. 8, sayı: 16, s. 32 vd.; Demirci, "Tefsir Usulüne Duyulan İhtiyaç", *Tarih ve Günümüzde Kur'ân İlimleri ve Tefsir Usulü*, Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul 18-23 Ağustos 2008, s. 412; Kurtubî'nin "el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân" Adlı Eseri, ss. 63-66.
- 7 Örneğin bk. Görener, *age*, ss. 81-86; Görener, agm, ss. 9-23; Tahsin Görgün, "Soruşturma", *İslâmîyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, s. 177.

Tûfî'nin *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr* adlı eseri, hem isim ve içerik olarak bu alanda telif edilen eserlerden farklılık arz etmesi hem de müellifinin Kur'ân'ı anlamayla ilgili bir yöntem sunma iddiasında bulunması ve bunu açıkça ifade etmesi bakımından, sözkonusu tartışmalara ışık tutacak ya da en azından yapılan tartışmalarda göz önünde bulundurulmayı gerektirecek bir niteliği haizdir.⁸

Tûfî'nin bu eserinin, günümüzde "Tefsir Usulü", "Tefsire Giriş" vb. adlar altında telif edilen eserlere yansımaları, sadece müellifin bir yöntem iddiasında bulunmasıyla sınırlı değildir. Tûfî'nin böyle bir iddiada bulunmasının yanı sıra, eseri, sistematığı ve içeriği açısından, kendisinden sonraki yaklaşık 200 yıllık zaman diliminde yaşamış ve eser vermiş olan İbn Teymiye (728/1328), Zerkeşî (ö.794/1392), Kâfiyeci (ö.879/1474) ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) eserlerinden farklılık arz etmesi yönüyle incelenmeye değer bir niteliktedir. Bu farklılık, her şeyden önce eserin sistematığında tezahür etmektedir. Ayrıca Tûfî'nin *tefsirin* sözlük anlamıyla ilgili yaptığı açıklama literatürdeki açıklamalardan farklıdır. Bunun dışında müellif eserin birinci bölümünde tefsirde görüş ayrılıklarının nedenleri, buna bağlı olarak Kur'ân tefsirinde izlenmesi gereken bir yöntemin gerekliliği gibi konular üzerinde durarak, deyim yerindeyse, tefsir ilminin bir tür felsefesini yapmaya çalışmıştır. İkinci bölümü ilimler tasnifine ve Kur'ân ilimlerine ayırarak, tefsirin ilimler tasnifinde bulunduğu yere işaret etmek istemiştir. Burada önemli olan bir husus da müellifin Kur'ân ilimleriyle ne kastettiğini açıkça belirtmiş olmasıdır. Tûfî, Kur'ân âyetlerinin ilmî verilerle tefsir edilmesi konusuna da değinmiştir. Müellifin konuyla ilgili görüşleri incelendiğinde, meseleyi genellemeci bir yaklaşım yerine, analitik bir tarzda ele aldığı görülmektedir. Müellif, üçüncü bölümü ise müfessirlerin bilmesi gereken Kur'ân ilimlerinin en kıymetlisi olduğunu söylediği *beyan* (belagat)⁹ ilmine ayırmıştır. Bu bölümde verilen giriş bilgilerinden sonra, *beyan* (belagat) ilminin Kur'ân'ı anlamada yerine getirdiği işlev ayrıntılı olarak incelenmiştir.¹⁰

8 Nitekim bilindiği üzere "Tefsir Usulü" gibi adlar altında yazılan eserlerde yöntem konusuna çok fazla değinilmemektedir. Bununla birlikte, son zamanlarda yazılan bazı eserlerde bu durumun değiştiği ve yöntem meselesine de değinildiği görülmektedir. Örneğin bk. Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, İstanbul: Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 121 vd.; Mehmet Paçacı, Mevlüt Güngör, Halis Albayrak ve diğerleri, *Kur'ân ve Hadis İlimleri*, ANKUZEM, Ankara 2007, ss. 9-12.

9 Tûfî'nin *beyân ilmi*yle kastının, yaygın kullanıma göre belagatin bir alt dalı olan beyân ilminden daha kapsamlı olduğunu belirtmek gerekir. Tûfî'nin kullandığı terminolojiden ve üçüncü bölümde konuları ele alış biçiminden, *beyân ilmi* ifadesini meâni, beyân ve bedî ilminin üçünü birden kapsayacak şekilde, belagat karşılığında kullandığı anlaşılmaktadır.

10 Tûfî'nin eserinin belagat açısından değerlendirilmesiyle ilgili olarak bk. Hüseyin Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fî ilmi't-tefsîr" Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kay-

Tûfî'nin adı geçen eserinin incelendiği bu makalede, eserin ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkan; *tefsîr* kelimesinin manasıyla ilgili yapılan açıklama, müellifin tesis etmeye çalıştığı tefsir yöntemi, genel olarak ilimlerle ve Kur'ân ilimleriyle ilgili yaptığı tasnifin yanı sıra, müellifin tefsirde ilmî verilerin kullanılmasıyla ilgili görüşleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken Tûfî'nin takip ettiği sistem ve eserini telif ederken izlediği yöntemden hareketle, *el-İksîr*'in günümüzdeki benzer çalışmalara, yeni bir bakış açısı kazandırma imkânı da tartışılacaktır.¹¹ Nitekim günümüzde “Tefsir Usulü”, “Tefsire Giriş” vb. adlar altında birçok eser yayınlandığı bilinmektedir. Bu eserler, tefsir disiplinini açısından büyük bir boşluğu doldurmakla birlikte, bazı açılardan geliştirilmeye müsait olduklarını söylemek mümkündür. Bu çalışmada, Tûfî'nin *el-İksîr fi Kavâidi't-Tefsîr* adlı eseri örnekliğinde günümüzde “Tefsir Usulü”, “Tefsire Giriş” gibi adlar altında yazılan veya yazılması düşünülen eserlere bir katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, “bu eserlerde nelere dikkat edilirse, daha iyi olur?” sorusuna, Tûfî'nin söz konusu eseri bağlamında cevap aranmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken, eserin konumuzla ilgili ilk iki bölümünün içerik analizinden yararlanılacaktır.

Aslında, tespit edebildiğimiz kadarıyla Tûfî'nin *el-İksîr* adlı eseriyle ilgili olarak ülkemizde yüksek lisans tezi¹² ve makale düzeyinde birer çalışma¹³ vardır. Ayrıca konusu özel olarak *el-İksîr fi kavâidi't-tefsîr* olmayan bazı çalışmalar-

seri 2005, ss. 51-128; Seber, “Necmeddin et-Tûfî'nin ‘el-İksîr fi ilmî't-tefsîr’ İsimli Eseri”, ss. 52-57.

- 11 Tûfî, daha ziyade, maslahat konusundaki görüşleriyle bilinen bir âlimdir. Tûfî'nin, *Risâle fi riâyeti'l-maslahat* adlı eserindeki görüşlerinden hareketle maslahat prensibine çok geniş bir alan tayin ettiği, icma delili karşısında maslahata öncelik tanıdığı iddia edilmiştir. Bununla birlikte, bu iddianın eksik bir değerlendirmenin sonucu olduğunu, eserlerinin bütününe baktığında Tûfî'nin bu görüşünden vazgeçtiğini ya da yanlış anlaşıldığını öne sürenler de vardır. Tûfî'nin maslahat anlayışı ve konuyla ilgili tartışmalar hakkında bk. Necmeddin et-Tûfî, *Risâle fi riâyeti'l-maslahat*, tahk.: Ahmed Abdürrahim es-Sâyih, İdâretü'l-Mısriyyeti'l-Lübânî, Kahire 1993; Mustafa Zeyd, *el-Maslahatü'l-mürsele fi't-teşri'i'l-İslâmî ve Necmeddin et-Tûfî*, Matbaatü'l-Lecneti'l-Beyânî'l-Arabî, Kahire 1954, ss. 11-182; Mevlüt Uyanık, *Kur'ân'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, Fecr Yay., Ankara 1997, ss. 119-121; Muhammed Hamed Garâyibe, *el-İmâm Süleyman et-Tûfî el-hanbelî usûliyyen ve fakîhen*, Dâru'l-Hamid, Amman 2005, ss. 211-222; Ali Tülü, *Tûfî'nin Maslahat Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, ss. 115-139.
- 12 Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin “el-İksîr fi ilmî't-tefsîr” Adlı Eseri*. Ayrıca Tûfî'nin *el-İşârâtü'l-ilâhiyye ilâ mebâhisi'l-usûliyye* adlı tefsirindeki tefsir yönteminin incelendiği bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bk. Abdurrahman Taş, *Necmeddin et-Tûfî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003.
- 13 Seber, “Necmeddin et-Tûfî'nin ‘el-İksîr fi ilmî't-tefsîr’ İsimli Eseri”, ss. 25-59.

da ayrı bir başlık altında Tûfî'nin bu eserinin değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴ Sözkonusu çalışmaların, Tûfî'nin eserinin tanınmasına sağladıkları katkı bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Bununla birlikte, *el-İksîr fi kavâidi't-tefsîr*'in kendine has bazı özelliklerinin günümüz tefsir çalışmalarına yansımaları olabileceği yönündeki kanaatimiz ve bu hususlara daha önce yapılan çalışmalarda çok fazla değinilmemiş olması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir. Ayrıca, daha önce yapılan birçok çalışmada Tûfî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri hakkında detaylı bilgi verildiği için, bu çalışmada bu konulara girme ihtiyacı duyulmamıştır.¹⁵

1. Tefsir ve Tefsirde Yöntem Konusunda Tûfî'nin Düşünceleri

Tûfî'nin *el-İksîri*, Kur'ân'ı anlamada bir yöntem, ya da Kur'ân'ı anlamanın ilkelere sunma iddiasında olan ve bu iddiayı açıkça dillendiren önemli bir eser olarak kabul edilebilir. Zira Tûfî tefsir ilminin problematik yönünün zihnini meşgul ettiğinden ve telif edilen hiçbir eserde bu problemin çözüme kavuşturulmadığından yakınmaktadır.¹⁶ Buradan hareketle Kur'ân'ı tefsir etmek isteyenlerin önündeki engelleri ve ayaklarına takılan çakıl taşlarını ortadan kaldırmak amacıyla tefsir ilminde kendisine müracaat edilen güvenilir bir ilke (kanun)¹⁷ koymayı arzuladığını ve eserinin baş tarafını bu amaçla oluşturduğunu ifade etmektedir. Tûfî sadece güvenilir bir kural koyma iddiasında bulunmakla kalmaz,¹⁸ iddiasını bir adım daha ileri götürerek özetle şöyle der: "Araştırma arzu-

14 Örneğin bk. Sabbâğ, *Buhûs fi usûli't-tefsîr*, ss. 274-276; Zeyd, *el-Maslahatü'l-mürsele*, ss. 96-99; Garâbiye, *el-İmâm Süleyman et-Tûfî*, ss. 165-169 ve ss. 251-257; Kırtay, *Ulûmu'l-Kur'ân Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, ss. 68-71.

15 Tûfî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Zeyd, *age*, ss. 67-110; Garâbiye, *age*, ss. 107-192; Taş, *Necmeddin et-Tûfî*, ss. 13-27; Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fi ilmi't-tefsîr" Adlı Eseri*, ss. IX-XXVI; Tülü, *Tûfî'nin Maslahat Anlayışı*, ss. 11-25; Seber, *agm*, ss. 28-32.

16 Tûfî'nin yöntem konusundaki yakınmasının benzerini Suyûtî ve Zerkeşî tarafından Kur'ân ilimleri konusunda yapıldığını görmekteyiz. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, s. 37; Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 7; *et-Tahbîr fi usûli't-tefsîr*, tahk.: Fethi Abdülkadir Ferid, Dâru'l-Menâr, Kahire 1986, s. 28. Ancak Kur'ân ilimleri konusundaki eksiklikle ilgili söylenenler, Tûfî'nin yaptığı gibi yöntem konusundaki eksikliği bariz bir şekilde dile getirmemektedir. Bununla birlikte Zerkeşî eserinin ilerleyen sayfalarında Kur'ân tefsirinde güvenilir ve kendisine müracaat edilecek bir genel kurala (yöntem) ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Bk. Zerkeşî, *age*, c. I, s. 44.

17 Tûfî'nin kullandığı orijinal ifade "قانون" dur. Biz bu ifade karşılığında, 'ilke', 'kural' ya da 'yöntem' ifadelerini kullanmayı uygun gördük.

18 Tûfî'nin tefsir ilmine ilişkin bir yöntem sunma iddiasında bulunması; sözkonusu iddiayı ne derece gerçekleştirdiği, ortaya koyduğu yöntemin tutarlılığı ve işlevi tartışmaya açık olmakla birlikte, en azından müellifin bir iddia ortaya koyması bakımından bizce önemli bir husustur. Ancak Tûfî'nin böyle iddiada bulunmasını eleştirenler de olmuştur. Örneğin, Sabbâğ, "böyle bir iddiada bulunacağı yerde daha mütevazı olması yakışık alırdı" diyerek Tûfî'yi eleştirmiş-

suyla dolup taşan ve yoldaki çakıl taşlarını kaldırmayı isteyen gönlüm kendisine müracaat edilen güvenilir bir kural koymayı istedi. Bu amaçla bu kitabın baş tarafını yazdım, peşinden de Kur'ân tefsirinde faydalı diğer kuralları zikrettim... Her kim bu kurala göre bir tefsir telif ederse, (tarihsel ve kronolojik açıdan) tefsir literatüründeki sonuncu eser olsa da (uyguladığı yöntem) bakımından ilk olur.”¹⁹ Tûfî ayrıca bu yöntemin, düşüncelerinde katı olan ve ileri sürülen her görüşe yerli yersiz karşı çıkanların işine yaramayacağını da vurgular.²⁰

Tûfî bu iddiadan sonra hemen tefsir yöntemine geçmez. İlk olarak eserin mukaddimesinde tefsir ve tevilin tanımını yapar. Daha sonra birinci bölümde tefsir ilmine duyulan ihtiyaç, tefsirde görüş farklılıklarının nedenleri, buna bağlı olarak tefsir yöntemine duyulan ihtiyaç üzerinde durur. Bu hususları diyalektik bir üslûpla dile getiren Tûfî, bir açıdan bakıldığında aslında tefsir ilminin felsefesini yapmaktadır. Müellifin tefsirde bir yöntem iddiasında bulunmasının yanı sıra, bu açıklama ve değerlendirmelerinin günümüzde “Tefsir Usulü” ve “Tefsire Giriş” gibi adlar altında telif edilen eserlere bazı yansımalarının olabileceği kanaatindeyiz. Tûfî'nin dile getirdiği bu önemli açıklamaları ayrı başlıklar halinde değerlendirmenin uygun olacağını düşünüyoruz.

1.1. Tûfî'nin Tefsir ve Tevil Tanımı

Tûfî'nin eserini farklı kılan yönlerden birisi, *tefsir*in sözlük anlamıyla ilgili yaptığı açıklamalarda ve bu anlamla *tefsir*in terimsel anlamı arasında kurmak istediği ilişkide tezahür etmektedir. Tûfî *tefsir* kelimesinin, literatürdeki yaygın açıklamanın aksine, “çözülmesini ve parçalara ayrılmasını sağlamak için su dökmek suretiyle kireci söndürmek” anlamında kullanılan فسرت النورة (kireci söndürdüm) ifadesindeki فسر kelimesinin tefil kalıbından türetildiğini ifade etmektedir.²¹ Bilindiği üzere *tefsir*in, ‘izah etmek’, ‘bir şeyi açığa çıkarmak’ anlamındaki الفسر lafzından veya ‘açmak’ anlamındaki السفر lafzından taklib tarikiyle ya da hastalığı teşhis etmek için kullanılan numune anlamındaki التفسر kelimesinden türetildiği kanaati yaygındır.²² Tûfî ise, bu izahlardan farklı olarak, *tefsir*

tir. Bk. Sabbâğ, *Buhûs fî usûli't-tefsîr*, s. 275.

19 Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*, tahk.: Abdülkâdir Hüseyin, el-Matbaatu'n-Nemûzeciyye, Kahire 1977, s. 1. Parantezli ifadeler bize aittir. Tûfî'nin orijinal ifadeleri şöyledir:

تفاضتني النفس الطالبة للتحقيق الناكبة عن جمر الطريق لوضع قانون يعول عليه ويصارفي هذا الفن إليه. فوضعت لذلك صدر هذا الكتاب... فمن ألف علي هذا الوضع تفسيرا صارفي هذا العلم أولا وإن كان أخيرا.

20 Tûfî, *el-İksîr*, s. 1.

21 *Aynı eser*, ss. 1-2.

22 Bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *Kitâbü't-teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, haz.:

kelimesinin, 'çözülmesini sağlamak amacıyla kireci söndürmek' anlamındaki kullanımına vurgu yapmaktadır. Tûfî kelimenin bu anlamıyla Kur'ân tefsiri arasında şöyle bir bağlantı kurmaktadır: "Nasıl kireçten istifade edilebilmesi için söndürerek çözümlenmek gerekiyorsa, tefsir faaliyetinde anlaşılması ve istifade edilmesi amacıyla âyetlerin çözümlenmesi sözkonusudur."²³

Tûfî'nin tefsirin sözlük anlamıyla ilgili yaptığı bu açıklama ve tefsirin terim anlamını bu açıklama üzerine temellendirmesi tefsir literatüründeki tanımlardan farklıdır. Bununla birlikte, bu görüş özellikle tefsirin التفسير kökünden türetildiğini öne süren görüşle aynı kapıya çıkıyormuş gibi gözükmektedir. Zira tefsirin التفسير kelimesinden türemiş olduğu kabul edildiğinde de kirecin çözümlenmesinde olduğu gibi bir tür analiz ve çözümlenme çağrışımı sözkonusudur.²⁴ Ortaya çıkan sonuç bakımından, bu açıklamanın da diğer izahlarla aynı kapıya çıktığı düşünülse bile, getirilen izah tarzı, bizce üzerinde durulmaya değer bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bu açıklama ve uzanımlarının literatürde *tefsir* lafzıyla ilgili yer alan bilgilere eklenmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Tûfî, tefsir lafzını pek de yaygın olmayan bir şekilde açıklamış olmasına rağmen, *el-İksîr* hakkında yapılan çalışmalarda müellifin getirdiği farklı açıklamaya dikkat çekilmediği görülmektedir. Hatta Sabbâğ konuyla ilgili olarak "Tûfî tefsir ve tevil ayırımına dikkat çekmiştir. Bu öteden beri tefsir ve tefsir usulü alanında eser telif edenlerin yapageldiği bir şeydir."²⁵ diyerek, Tûfî'nin literatürdekinden farklı açıklamalarına hiç işaret etmemiştir. Hatta müellifin izahında hiçbir farklılık yokmuş gibi, tefsir-tevil ayırımına dikkat çekmenin hemen herkes tarafından sürdürülen, deyim yerindeyse, sıradan bir iş olduğunu söylemiştir. Aslında Sabbâğ'ın eserle ilgili değerlendirmeleri bu kadarla da kalmamıştır. Sabbâğ Tûfî'nin eserine ayırdığı kısmın sonunda "faydadan hali olmamasına ve müellifinin ilmi şahsiyetine rağmen, eser yeni olan hiçbir şey getirmemiştir"²⁶ demek suretiyle, genellemeci bir yaklaşımla eserin kıymetini olduğundan daha az gösteren bir değerlendirmede bulunmuştur.

Müellif *tevil* sözcüğünün ise genel kabule uygun olarak "bir şeyin bir yere,

İsmail Cerrahoğlu, AÜİF Yay., Ankara 1974, ss. 2-4. Tefsirin sözlük anlamıyla yapılan bu değerlendirmeler ve bu manalarla tefsirin terim anlamı arasındaki irtibat hakkında geniş bilgi için bk. Şahin Güven, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûra Yay., İstanbul 2001, ss. 32-43; Demirci, "Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç", ss. 401-403; a.mlf., *Kurtubi'nin "el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân" Adlı Eseri*, ss. 10-13.

23 Tûfî, *el-İksîr*, ss. 1-2.

24 Demirci, *age*, ss. 12-13.

25 Bk. Sabbâğ, *Buhûs fi usûli't-tefsîr*, s. 275.

26 *Aynı eser*, s. 276.

sonuca ulaşması” anlamındaki تفسیر kelimesinin tefil kalıbından türetildiğini belirtmektedir. Bu kelimenin “sözün tevil”i için terimleşmesi ise, mananın vardığı ve karar kıldığı nokta olması bakımındandır. Tûfî daha sonra *tevil* ile *tefsirin* müteradif ya da tevilin tefsire göre daha umumi olduğu yönündeki görüşleri zikrederek, âyetlerden bunlarla ilgili çeşitli örnekler vermektedir. Buna göre, *tevil* hem dilsel olan hem de dilsel olmayan olgular için geçerli iken, *tefsir* sadece dilsel olgularda söz konusudur. İki kavramın müteradif olmasıyla ilgili olarak ise, bunların ancak mecazen birbirlerinin yerine kullanılabileceğini, zira mutlak manada teradüfün bulunmadığını belirtmektedir. Tevil ile ilgili izahları ana hatlarıyla gelenekteki görüşlerle örtüşen Tûfî'nin bazı müfessirlere nispet ettiği “tefsir lafızların manasının, tevil ise maksadının beyan edilmesidir” şeklindeki görüş, tefsir ile tevilin sınırlarını net olarak göstermesi açısından önemlidir. Bu görüşü müellifin tefsir tanımıyla birlikte değerlendirecek olursak, Tûfî'nin, *tefsiri* âyetlerin manasını elde etmek için çözümlenmesi, *tevil*i ise bu çözümleme sonucunda âyetten kastedilen maksada ulaşmak şeklinde anladığını söyleyebiliriz.

1.2. Tefsir İlmine Duyulan İhtiyaç

Daha önce de belirttiğimiz üzere, Tûfî tefsir ilmine duyulan ihtiyacı naklî delillerden hareketle ortaya koymak yerine, diyalektik bir üslupla ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta eseri tahkik eden Abdülkadir Hüseyin'in de belirttiği üzere, sunduğu tefsir yöntemi açısından kendinden önceki âlimleri taklit etmeyen Tûfî'nin yenilikçi bir âlim olduğunu söylemek mümkündür.²⁷ Bu bağlamda o, Kelam'ın, yani Kur'ân âyetlerinin iki ihtimalin birisinden hâlî olamayacağını belirtmektedir. Kur'ân âyetleri ya hem lafız hem de mana bakımından açıktır. Ya da çokanlamlılık (iştirak), teşbîhî dil kullanılması veya lafzın garib olması gibi nedenlerle âyetlerin ne lafzı ne de manası açıktır.²⁸ Tûfî diyalektiği burada noktalamakta, aksine, bir adım daha ileri götürerek şöyle bir soru sormaktadır: “İçeriğiyle amel edilsin diye gönderildiğine ve açık anlaşılır bir şekilde indirildiğine göre, Kur'ân'ı lafzı ve manası açık olan, ya da hem lafzı hem de manası kapalı olan şekilde iki kısma ayırmanın onun anlaşılması açısından ne tür bir yararı vardır?”²⁹ Tûfî, sorulması muhtemel bu soruyu birkaç açıdan cevap-

27 Bk. Tûfî, *el-İksîr*, Naşirin Girişi, s. ۷.

28 Tûfî, *el-İksîr*, s. 3.

29 *Aynı eser*, s. 4.

Bilindiği üzere Zerkeşî de tefsire duyulan ihtiyaç konusunda çeşitli argümanlar öne sürmüştür. Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, c. I, ss. 41-43.

lamaya çalışır.³⁰

İlk olarak, Kur'ân Arapların kullandığı dil ile indirilmiştir. Arap dili, bünyesinde açık ve açık olmayan lafızları barındırdığına ve maksadın açık ya da kapalı bir şekilde ifade edilmesi, yerine göre belîğ ve güzel olduğuna göre Kur'ân'ın dili bu açık olma ve açık olmama niteliğinden birisine sahip olmasaydı beşerin kullandığı dil düzeyinden uzaklaşır ve i'caza elverişli olmazdı. Tûfî, Kur'ân'ın dilsel oluşuna yaptığı bu vurguyla onun hemen her dilin özelliği olan açık ve kapalı olmayı ihtiva etmesinin doğal bir durum olduğuna ve anlaşılırken dilsel yönünün gözden kaçırılmaması gerektiğine dikkat çekmek istemiştir. Kur'ân dilinin hem açık hem de kapalı unsurlar içermesinin bir diğer hikmeti, açık lafızla ifade edilen hükümleri herhangi bir imali fikre gerek kalmadan uygulamak; kapalı olarak ifade edilenlerin manasını anlamak ve yaşamak için âlimlerin gayret göstermek, âlim olmayanların da onların ulaştıkları sonuçlara göre hareket etmek suretiyle Allah'a kulluk etmeleridir. Böylece her iki kesim yaptıklarının mükâfatına ulaşmaya hak kazanmış olacaktır. Tûfî'ye göre, Kur'ân'da manası kapalı olan hususların bulunmasının üçüncü hikmeti ise, imtihan vesilesi olmasıdır. Tûfî dördüncü ve son olarak, bu tür manası açık olmayan hususların bulunmasının bize ayan olan bir hikmetinin olmadığı kabul edilse bile, yine de bizlerin bilemeyeceği bazı hikmetlerinden söz etmenin mümkün olacağını dile getirmektedir.³¹

Tefsir ilmine duyulan ihtiyacı diyalektik bir üslupla ortaya koymaya çalışan Tûfî, bu ihtiyacın en temelde dilsel nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedir. Buna göre, Kur'ân'ın insanların kullandığı dil gibi açık ve kapalı yönlerinin bulunması, tefsire duyulan ihtiyacın en temel nedenidir.

1.3. Tefsirde Yönteme Duyulan İhtiyacın Gerekçesi

Tûfî Kur'ân'ın anlaşılmasında bir yöntemin gerekliliğini tefsirdeki görüş ayrılıklarıyla ve bu ayrılıkların nedenleriyle izah etmeye çalışır. Buna göre, sahabenin Kur'ân tefsirini Hz. Peygamber'den öğrendiği ve Hz. Peygamber'in

30 Tûfî'nin, ayetleri hem lafız hem de mana bakımından açık ya da hem lafız hem de manası bakımından kapalı olan şekilde ikiye ayırması, ilk bakışta, müteşabihlerin; sadece lafızda, sadece manada ve hem lafız hem de manada müteşabih olanlar şeklinde tasnif edilmesini çağırıyor gibî gözükmektedir. Ancak Tûfî'nin bu tasnifi, müteşabihlerle ilgili bu tasnifin birebir aynısı değildir. Ayrıca Tûfî'nin tasnifi, sadece müteşabihlerle ilgili değil, bütün Kur'ân ayetleriyle ilgili bir tasniftir. Bununla birlikte, bu tasnife gerekçe olarak müellifin zikrettiği dört hususun, Kur'ân'da müteşabih ayetlerin bulunmasına ilişkin geleneğe zikredilen hikmetlerle hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

31 Bk. Tûfî, *el-İksâr*, ss. 4-5.

Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiği kabul edilse bile, ümmet arasında dolaşan tefsir rivayetleri içerisinde onun söylemediği, hatta kendisine sunulduğu takdirde reddedeceği türden açıklamalar olduğu bilinmektedir. Nitekim tek bir kelime ya da âyet hakkında, bir diğerini reddeden ve birbiriyle çelişen, on, hatta daha fazla görüş olması bunun en açık göstergesidir.³² Sonuç olarak, nedeni ne olursa olsun, tefsirde görüş ayrılıkları bir realitedir. Bu görüş ayrılıklarının gerekçelerini müellif, özetle şöyle açıklamaktadır:

1. Sahabenin bir kısmı Hz. Peygamber'den tefsire ilişkin öğrendiğini ancak imkânları ölçüsünde nakledebilmiştir.
2. Bazıları erken gelen ölüm nedeniyle öğrendiklerinin hepsini naklemeden vefat etmiştir.
3. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabe çeşitli şehirlere dağılmış ve tefsir konusundaki birikimlerini tabiîne nakletmiştir. Ancak sahabenin hepsi Kur'ân'ın baştan sona tamamını değil, ancak bir kısmının tefsirini bilmekteydi. Farklı bölgelerde yaşayan her bir tabiînin her bir sahabeden ders alması mümkün olmayacağına göre, tabiîler ders aldıkları sahabeden öğrendikleri bilgiyle yetinmek zorundaydı. Öğrendiklerinin dışında kalan bir âyeti tefsir etmek istediğinde ise dil, sünnet ya da bilgi sahibi olmayıp da tefsir etmek istediği âyete benzeyen bir başka âyetten çıkarımda bulunmak suretiyle tefsire girişebilirdi. Bunlara ilaveten, tarih, geçmiş topluluklarla ilgili haberler ya da israiliyata başvurabilirlerdi. İşte bu yüzden tefsir alanında ortaya çıkan boşlukları doldurmak amacıyla tefsire bir sürü yeni görüş ilave edilmiş oldu. Üstelik bu durum her bir tefsir tabakasında devam etti.³³

Tefsirde görüş farklılıklarının gerekçelerini bu şekilde izah eden Tûfî, bu gerekçeler göz önünde bulundurulduğunda farklı görüşlerin bulunmasının doğal karşılanması gerektiği ve görüş ayrılıklarının varlığının reddedilemez bir gerçek olduğu saptamasında bulunur. Bu durumda Kur'ân tefsirine ilişkin nakledilen rivayetlerin hepsini Hz. Peygamber'e nispet etmek mümkün değildir. Çünkü birbiriyle çelişen hatta birbirine zıt görüşlerin bulunmasının yanı sıra, birçok müfessir öne sürdüğü görüşün kendisine ait olduğunu bizzat açıkça ifade etmiştir.³⁴ Öyleyse başta sahabe ve tabiîn olmak üzere, âlimlerin özellikle içtihatlarına dayanarak söyledikleri görüşlerin tamamının Hz. Peygamber'den

32 Tûfî, *el-İksîr*, s. 6.

33 *Aynı eser*, ss. 6-7.

34 *Aynı eser*, s. 9.

nakledildiğini iddia etmek mümkün değildir. Tefsire ilişkin nakledilenlerin hepsi Hz. Peygamber'e ait olmadığına, söylenenler arasında âlimlerin kendi içtihatlarını yansıtanlar bulunduğuna göre,³⁵ tefsir konusunda başvurabileceğimiz bir ilke ya da yöntem tesis etmek zorunludur.³⁶ Tûfî'nin dile getirdiği bu görüşlerden şu sonucu çıkarmak mümkündür: Kur'ân'daki her bir âyet ya da kelime için sahih bir rivayet bulma imkânımız yoktur. Dolayısıyla tefsirde içtihat kaçınılmaz bir olgudur. İçtihat zorunlu olduğuna göre, yapılan içtihadada dayanak teşkil edecek ve onun gerekçesi olacak bir ilke ve yöneme de ihtiyaç vardır.

1.4. Tûfî'nin Önerdiği Tefsir Yöntemi

Tûfî'nin tefsire niye ihtiyaç duyulduğunu diyalektik bir üslupla açıkladığına daha önce temas etmiştik. Müellif, Kur'ân'ı tefsir etme konusunda önerdiği yöntemi de orada yaptığı ikili taksime dayanarak tesis etmeye çalışmıştır. Buna göre Kur'ân anlaşılacak istendiğinde mutlaka aşağıdaki iki durumdan biriyle karşılaşılır:

Manası Açık Olan Âyetler: Normal iletişim sırasında olduğu gibi, Kur'ân bağlamında da bazı âyetlerin manası başlı başına açıktır.

Manası Açık Olmayan Âyetler: Bazı âyetlerin manası ise açık değildir.

Eğer âyetin manası zaten açıksa herhangi bir sorunla karşılaşılmaz. Manası açık olmayan âyetlerin tefsirinde ise şöyle bir sırayı takip etmek gerekir:

1. Eğer, âyetin manası açık değilse âyetin teviline ilişkin kesin bir aklî delil,³⁷ Hz. Peygamber'den gelen mütevatir bir açıklama, âlimlerin icma ettiği bir görüş ya da sahih haber-i vahid varsa, sözün zahirine uygun olsa da olmasa da bunların delalet ettiğine yönelmek gerekir. Tûfî ortaya koyduğu bu hiyerarşinin gerekçelendirmesini yapmıştır. Buna göre, kesin aklî delil ve mütevatir sünnet kesin bilgi ifade edeceği için, ihtimalli zahir onunla tearuz etmez. Bu yüzden bu ikisine öncelik verilmiştir. İcma da bir şekilde bir nass ya da benzeri bir delile dayanmak zorundadır. Üstelik ümmetin hata üzere icma etmeyeceğine dair delil de vardır. Haber-i vahid ise her ne kadar zan ifade etse de tercih edilen görüşe göre bilgi değeri vardır ve kendisiyle amel edilir. Dolayısıyla

35 Tûfî'nin dile getirdiği bu hususa Kâfiyeci de dikkat çekmiştir. Bk. Kâfiyeci, *et-Teysîr*, ss. 6-7.

36 Tûfî, *el-İksîr*, s. 11.

37 Tûfî'nin ifadeleri şöyledir: إنما أن يكون في تأويله دليل عقلي قاطع أو نص عن النبي صلى الله عليه وسلم تواتري Bk. s. 11.

daha alt mertebede bulunan delillere oranla daha üstündür.³⁸

2. Eğer bu basamaklarda zikredilen kriterlerden herhangi birisi yoksa, bu durumda bakılır. Eğer âyetin tefsiriyle ilgili;
 - a) Zayıf bir haberi vahid varsa,
 - b) Veya tarihçi ve siyercilerin, sıhhat açısından kesin bilgi ifade etmeyen görüşleri varsa,
 - c) Ya da aklî vb. bir delile dayanan zanni bilgi varsa,
 - d) Veya âlimlerden nakledilen ihtilafî bir görüş varsa³⁹

Bunlardan ilk üç aşamada zikredilenlerle ortaya çıkan görüş, sözün zahirinden, fahasından ya da makulünden (doğrudan veya dolaylı olarak)⁴⁰ anlaşılan manaya uygun ise kelimelerin zahirine hamledilir, diğer bilgiler de bu manayı desteklemiş olur. Bu bilgiler sözden doğrudan ya da dolaylı olarak anlaşılan manaya uygun değilse, kendilerine itibar edilmeyip sadece sözün zahirine itibar edilir. Zira söz söylemekten maksat bir şey anlatmak ve sözün zahirini kasdetmek olduğuna göre, kendisinden daha güçlü bir delil olmadığı durumda sözün zahirine itibar etmek gerekir.⁴¹

Tûfî, tesis etmeye çalıştığı bu yöntemi sadece zikretmekle yetinmez. Yöntemin, önemi, hangi şartlarda işleyeceği ve sözkonusu yönteme ilişkin muhtemel eleştiriler hakkında da bilgi vererek sunduğu yöntemin değerlendirmesini yapar.

Sözgelimi Tûfî, zikrettiği kural uygulandığı ve gerekleri yerine getirildiği

38 Tûfî, *el-İksîr*, ss. 11-12.

39 Tûfî âlimlerin ihtilaf ettiği görüşlerle ilgili olarak da iki seçenekten bahseder. Sözkonusu ihtilaf 'الفراء' lafzında olduğu gibi birbirine zıt ise bunlardan daha kuvvetli olanı tercih etmek gerekir. Zira iki zıt manayı aynı anda tercih etmek muhaldir. Âlimlerin görüşleri birbirine karşıt olmayıp, sadece görüş farklılığından ibaretse ve lafız bunlardan hepsine muhtemel ise lafzı görüşlerin hepsine birden hamletmek gerekir. Bk. Tûfî, *el-İksîr*, ss. 12-13.

40 Tûfî'nin burada şu ifadeleri kullanmıştır:

فإن كان ما ورد فيه من الأحاديث الضعيفة والتواريخ والسير المذكورة موافقا للمفهوم من ظاهر الكلام، أو من فحواد، أو معقوليه.

Tûfî'nin burada "sözün zahiri, fahası ve makulünden anlaşılan manaya uygun" olması şeklindeki ifadesinin, fıkıh usulündeki lafzın manaya delalet şekillerine referansta bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu hiyerarşi Gazâlî'nin, lafzın delalet şekillerine ilişkin yaptığı açıklamalarla örtüşmektedir. Gazâlî, lafzın hükme siyga ve nazım; fahva ve mefhum ya da mana ve makul (kıyas) yoluyla delalet ettiğini belirtmiştir. Bk. Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, tahk.: Hamza b. Züheyr Hafız, Şirketü'l-Medineti'l-Münevver li't-Tabâat, Cidde, ts., c. III, s. 3. Gazâlî *Mustasfa*'nın başka yerlerinde de bu hususa kısaca temas etmiş (bk. c. I, s. 20 ve ss. 23-24), ancak eserinin üçüncü cildini tamamen bu üç delalet şeklinin ayrıntılı incelenmesine ayırmıştır.

41 Tûfî, *el-İksîr*, s. 12.

takdirde müfessirlerin farklı hatta birbirine zıt görüşleri karşısında hata yapma riskinin azalacağını belirterek tesis ettiği yöntemin önemini vurgulamıştır. Ancak, müellife göre sözkonusu kuralın uygulanması tek başına yeterli değildir. Bu yöntemin olumlu sonuç verebilmesi için, bir takım donanımlara sahip olmak gerekir. Bunların başında aklî ve naklî konular, dilin kelime hazinesi ve manaları, meâni ve beyan ilmi gelir. Öyle ki bir âyetin manası anlaşılmadığında veya âyetin manasıyla ilgili birbirine zıt görüşlerle karşılaşıldığında kesin aklî ya da naklî delilin veya lafzın dil açısından desteklediği manayı tercih etmek imkânı doğar. Zikredilen bu hususların birinde yetersiz olan birisi sunulan yöntemi uygulasa da olumlu bir sonuç alamaz. Zira zikredilen yöntemi bilse ve benimsese de bahsedilen hususlarda alt yapısı olmayan kişi, keskin bir kılıca sahip olduğu halde elindeki bir rahatsızlık nedeniyle onu kullanamayan kimse gibidir.⁴²

Zikrettiği yöntemin eleştirilebileceğinin farkında olan Tûfî, gelmesi muhtemel eleştiriyi, yine diyalektik bir üslûp kullandığı şu sözleriyle ifade etmiştir: “Önceki birçok müfessir Kur’ân tefsirine ilişkin kendilerine ulaşan bütün rivayetleri naklettikleri halde, bu yöntemden bahsetmemiştir. Bu durum zikredilen yöntemin geçersizliğini ortaya koymaktadır. Kaldı ki müfessirler Kur’ân’ın lafızlarını ve manalarını araştırdıklarına ve bu konuda söylenmedik bir şey bırakmadıklarına göre, uygulanmadığı takdirde tefsir ilminin hakkının verilemeyeceğini iddia ettiği yöntemi ihlal etmiş olmaları uzak bir ihtimaldir.”⁴³

Tûfî ortaya koyduğu yöntemle ilgili kendisine yöneltilen bu eleştiriye birkaç açıdan cevap verir.

1. Müfessirlerin kendilerine ulaşan bütün tefsir görüşlerini naklettikleri doğrudur. Ancak bu görüşleri zikrederken onların zikrettiğimiz yöntemden açıkça bahsetmemiş olmaları onların hiçbir yöntemi dikkate almadıkları anlamına gelmez. Çünkü onların naklettikleri bilgileri bahsi geçen yönteme göre nakletmiş olmaları mümkündür. Benzer şekilde hadis ravileri de sahih ya da zayıf olsun kendilerine ulaşan bütün rivayetleri nakletmişler, daha sonra hadis münekkitleri hadis ilmi için muhter kurallar geliştirerek bu kurala göre ravilerin hallerini incelemişler, rivayetlerin sahihini zayıf olanından, adil raviyi adil olmayanından vs. ayırmışlardır.
2. Ayrıca, hiçbir ilim adamı, muhaddislerin, imamların ve fakihlerin ken-

42 Tûfî, *el-İksîr*, s. 15.

43 Aynı yer.

dilerine ulaşan her şeyi nakletmiş olmalarının, onların herhangi bir yönteme itibar etmedikleri anlamına geleceğini söylememiştir. Aynı şey müfessirler ve tefsirleri için de geçerlidir.

3. Güzel bir amaçla bir şey yapan kişiye, “senden önce kimse bu kapıyı açmamıştır” denildiği ne görülmüş ne de duyulmuştur.
4. Son olarak, daha sonra gelen âlimlerin fark ettiği bazı hususları kendilerinden önce gelenlerin gözden kaçırmış olma ihtimali de vardır. Aksi halde bilgi ilk tabakadaki gibi kalır; onun artmasından ve gelişmesinden söz etmek mümkün olmazdı. Oysa bilgi ilk günden beri sürekli artmış ve artmaktadır. Bilginin gelişmesinin sebebi, sonraki âlimlerin öncekilerin ortaya koyduklarına sürekli ilavede bulunmaları ve öncekilerin gözden kaçırdıklarını fark etmeleridir.⁴⁴

Tûfî eserinin baş tarafında önerdiği bu tefsir yönteminin dışında, daha önce de değindiğimiz üzere, eserinin üçüncü bölümünü beyan/belagat ilmine ayırmıştır. Bu bölümde verilen giriş bilgilerinden sonra verdiği teorik bilgiler ve örnekler vasıtasıyla beyan/belagat ilminin Kur’ân’ı anlamada yerine getirdiği işlev ayrıntılı olarak incelenmiştir. Tûfî’nin eserinin üçüncü bölümünü Kur’ân ilimlerinin en kıymetlisi olarak kabul ettiği⁴⁵ beyan/belagat ilmine ayırmasını, onun bu ilmi Kur’ân’ın anlaşılmasında bir yöntem olarak öne çıkardığı şeklinde anlamak mümkündür. Müellifin, belagat ilminin önemini anlatırken değindiği hususlar ve verdiği örnekler de⁴⁶ bunu desteklemektedir. Bu açıdan bakıldığında, eserin üçüncü bölümünde ele alınan hususların analiz edilerek Tûfî’nin burada belagat ilminin Kur’ân’ı anlamadaki önemine yaptığı vurgunun ayrıntılı olarak ortaya konulduğu türden bir çalışma, tefsir usulü çalışmalarına ışık tutacak mahiyettedir. Ancak oldukça geniş bir hacmi kaplayan bu bölümün ayrıntılı olarak değerlendirilmesi bizim çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır.⁴⁷

1.5. Tûfî’nin Sunduğu Tefsir Yönteminin Değerlendirilmesi

Tûfî tefsir ilmine ve tefsir yöntemine duyulan ihtiyacı çok güzel açıklamış, tef-

44 Tûfî, *el-İksîr*, ss. 15-16.

45 Aynı eser, s. 29.

46 Aynı eser, ss. 34-40.

47 Tûfî’nin eserinin belagat açısından değerlendirilmesiyle ilgili olarak bk. Yıldırım, *Necmeddin Tûfî’nin “el-İksîr fî ilmi’t-tefsîr” Adlı Eserinin Kur’ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*, ss. 51-128; Seber, “Necmeddin et-Tûfî’nin ‘el-İksîr fî ilmi’t-tefsîr’ İsimli Eseri”, ss. 52-57.

sirde neden yöntemin gerektiğini ortaya koymuş ve bir yöntem sunmaya çalışmıştır. Ancak Tûfî'nin sunduğu yöntemin bazı yönlerden eleştirilmesi mümkündür. Tûfî bazı âyetlerin manasının kendiliğinden açık olduğunu ve bu âyetlerin anlaşılmasında herhangi bir sorun olmadığını söylemişti. Bu noktada akla şu sorular gelmektedir: Âyetlerin manasının kapalı olmasından maksat nedir? Manası açık ve kapalı olan âyetlerin hangi âyetler olduğu belli midir? Eğer belli değilse bu konudaki ölçütümüz ne olacaktır? Manası açık olan ve olmayan âyetlerin belli olduğu kabul edildiğinde, manası açık olan âyetlerin anlaşılmasında hiçbir yonteme ihtiyaç yok mudur? sorusu gündeme gelmektedir. Eğer Tûfî'nin iddia ettiği gibi, tefsirde güvenilir bir yöntem ortaya konulmak isteniyorsa, bu hususların açıklığa kavuşturulması gerektiğini düşünüyoruz.

Tûfî'nin sunduğu yöntemin eleştirilebilecek diğer bir yönü de âyetin manası açık olmadığında "kesin (katî) bir aklî delil, Hz. Peygamber'den gelen mütevatir bir açıklama, âlimlerin icma ettiği bir görüş ya da sahih haber-i vahid varsa, sözün zahirine uygun olsa da olmasa da bunların delalet ettiğine yönelmek gerektiğini"⁴⁸ söylemesidir. İlk olarak müellifin bu sıralamada mütevatir hadis karşısında kesin aklî delile öncelik vermesi üzerinde durulması gereken bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Kur'ân tefsiriyle ilgili önerilen bir yöntemde mütevatir hadis karşısında kesin de olsa aklî delile öncelik verilmesinin, tartışmaya ya da izaha muhtaç bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Bu yüzden, kesin aklî delil ve mütevatir hadisle ilgili bazı hususları hatırlamakta yarar görüyoruz. Aklî bir delilin kesin olabilmesi bütün öncüllerinin bedîhiyât, müşahedât, fitriyât, mücerrebât, mütevâtirât, hadsiyât⁴⁹ gibi zarurî veya yakînî bilgi ifade eden türden olmalıdır. Naklî delilin kesin olabilmesi için ise hem sübut hem de delalet açısından katîlik aranır. Buna göre mütevatir hadislerin katî olabilmesi için hem sübut hem de delaletinin katî olması şartının yerine gelmesi gerekmektedir.⁵⁰ Diğer bir ifadeyle, delaleti katî olmayan bir mütevatir hadis, mütevatir olmasına rağmen yakîn ifade etmez. Tûfî'nin aklî kesin delil ile maksadı burhan mertebesine ulaşmış aklî delil ise, mütevatir hadis karşısında aklî kesin delile öncelik vermesinin gerekçesi anla-

48 Tûfî, *el-İksir*, s. 11.

49 Yakînî bilginin öncülleri olarak kabul edilen bu altı kavram hakkında bilgi için bk. Sadeddin Taftazânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Menşûratu Şerif Radî, Kum 1989, c. I, ss. 211-213.

50 Kesin aklî ve naklî delil hakkında bilgi için bk. Y. Şevki Yavuz, "Delil", *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, ss. 136-137; Halife Keskin, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yay., İstanbul 1997, ss. 78-84 ve ss. 89-91.

şılmış olur. Aksi halde, mütevatir hadis karşısında kesin aklî delile öncelik verilmesi, ilk bakışta eleştiriye açık bir tutum gibi algılanmaya müsaittir.

Ayrıca Tûfî'nin, haber-i vahid de dahil olmak üzere, zikrettiği dört hususun sözün zahirine uygun olsa da olmasa da bunların delalet ettiğinin dikkate alınması gerektiğini söyleyerek, lafza, ancak son merhalede değer vermesi de sunduğu yöntemin eleştirilecek yönlerinden birisidir. Zira haber-i vahid karşısında sözün zahirinin terk edilmesi ne derece yerinde bir yaklaşımdır?

Tûfî'nin sunduğu yöntemden sonra kendisine yöneltilmesi muhtemel eleştirilere verdiği cevaplar da bazı yönlerden eleştiriye açıktır. Daha önce de geçtiği üzere Tûfî "her kim bu kurala göre bir tefsir telif ederse, (tarihsel ve kronolojik açıdan) tefsir literatüründeki sonuncu eser olsa da (uyguladığı yöntem) bakımından ilk olur"⁵¹ diyerek sunduğu yöntemin daha önce uygulanmadığını iddia etmişti. Yönteminin daha önce kimse tarafından bilinip uygulanmadığı şeklindeki muhtemel eleştiriye itiraz ederken ise "müfessirlerin kendilerine ulaşan bütün bilgileri nakletmeleri ve zikrettiğimiz yöntemden açıkça bahsetmemiş olmaları, onların hiçbir yöntemi dikkate almadıkları anlamına gelmez. Çünkü onların naklettikleri bilgileri sözkonusu yönteme göre nakletmiş olmaları mümkündür"⁵² demişti. Bu durumda eserinin başında, "sunduğu yöntemin ilk olacağı" şeklindeki iddiayı bizzat Tûfî'nin kendisi çürütmüş olmaktadır. Zira, Tûfî'nin önerdiği yönteme göre tefsir yazacak kişi, onun iddiasının aksine, tefsirinde uyguladığı yöntem bakımından ilk olmayacaktır. Çünkü müfessirlerin bir yöntemden açıkça bahsetmemiş olmaları ya da kendilerine ulaşan her bilgiyi nakletmeleri, Tûfî'nin de belirttiği üzere, müfessirlerin herhangi bir yöntemi dikkate almadıkları anlamına gelmez, hatta onun önerdiği yöntemi bile uygulamış olabilirler. Bununla birlikte Tûfî'nin, "sunduğu yöntemin ilk olacağı" şeklindeki iddiası, derli toplu olan, net olarak ifade edilen ve sıkı sıkıya uygulanan bir yöntem şeklinde de anlaşılabilir. Bu durumda bu iddia, müellifin "müfessirlerin, zikrettiğimiz yöntemden açıkça bahsetmemiş olmaları onların hiçbir yöntemi dikkate almadıkları anlamına gelmez" sözüyle çelişmez. Ayrıca Tûfî'nin, bu sözü tevazu gereği söyleme ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

2. Tûfî'ye Göre İlimler Tasnifi ve Tefsir İlminin Bu Tasnifteki Yeri

el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr'i farklı kılan bir diğer husus da müellifin ilimler tasnifine

51 Tûfî, *el-İksîr*, s. 1.

52 *Aynı eser*, s. 15.

yer vermesi ve bu bağlamda tefsir ilminin ilimler tasnifindeki yerine işaret etmesidir. Tûfî ilmin bizzat ilim olması yönüyle (mahiyeti itibariyle), maddesi (konusu) ve gayesi olmak üzere iki açıdan tasnif edilebileceğini belirtmiştir. Buna göre konusu itibariyle, sadece aklî, sadece naklî ve hem aklî hem de naklî olmak üzere üç türlü ilim vardır. Aynı şekilde gayesi itibariyle de ilmi; dinsel, bedensel ve geçimlik olmak üzere üçe ayırmak mümkündür.⁵³ Bu taksimi Gazâlî (ö.505/1111) gibi âlimlerin de yaptığını⁵⁴ belirten Tûfî, yaptığı tasnifin bütün ilimlere şamil kapsamlı bir tasnif olmadığına dikkat çekmiştir. Her iki tasnifi tablo halinde şöyle göstermek mümkündür:

Konusu (Maddesi) İtibariyle İlimler		
AKLÎ	NAKLÎ	AKLÎ VE NAKLÎ
Matematik (Hesap)	Kur'ân	Fıkıh
Astronomi (Heyet ve Nücûm)	Hadis	Fıkıh Usulü
Geometri (Hendese)	Tefsir	
Tıp	Nahiv	
	Lügat (Kelime Hazinesi)	

Gayesi İtibariyle İlimler		
DİNSEL	BEDENSEL	GEÇİMLİK
Akâid (Usûlî'd-dîn)	Tıp (Teorik ve Pratik)	Matematik
Fıkıh (Efâl-i mükellefin)		Zanaatlar
Usul-i Fıkıh		Ticaret
Nahiv, Sarf ve Lügat ⁵⁵		

Tûfî'nin tasnifine göre, tefsir ilmi, konusu itibariyle naklî ilimler arasında yer almaktadır. Tûfî gayesi itibariyle yaptığı tasnifte ise tefsir ilmini zikretmemiştir. Oysa tefsir ilmiyle ilgili bir eserde yapılan tasnifte tefsir ilmine de yer verilmesi beklenirdi.

Yapılan tasniflerde eleştirilecek başka hususların da olduğu görülmektedir. İlk olarak, konusu itibariyle yaptığı tasnifte müellif tefsir ilmini naklî ilimler arasında zikretmiştir. Bu durum müellifin sunduğu tefsir yöntemiyle çelişmektedir. Nitekim tefsir yöntemini incelerken değindiğimiz üzere, âyetin manasının açık olmadığı durumla ilgili olarak, Tûfî "âyetin teviline ilişkin kesin bir aklî delil, Hz. Peygamber'den gelen mütevatir bir açıklama, âlimlerin icma ettiği bir görüş ya da sahih haber-i vahid varsa sırasıyla bunların delalet ettiğine yö-

53 Bk. Tûfî, *el-İksîr*, ss. 17-18.

54 Gazâlî'nin yaptığı taksim için bk. Gazâlî, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, c. I, ss. 3-4.

55 Tûfî nahiv, sarf ve lügat ilmini, dinî ilimler için alet ilimler olarak zikretmiştir. Dolayısıyla bunların dinî ilimler kategorisinde olması, lizatihî değil, ligayrihidir.

nelmek gerektiğini⁵⁶ söylemişti. Görüldüğü üzere Tûfî sunduğu yöntemde başvurulacak kaynaklar arasında kesin aklî delile de üstelik sıralamanın en başında, yer vermiştir. Bu durumda yönteminde aklî delilin önemli bir yer işgal ettiği tefsir ilmini naklî ilimler arasına değil, aklî ve naklî ilimler arasına yerleştirilmesi beklenirdi. Oysa sözkonusu tasnifte bunun tam aksi görülmektedir.

Her ne kadar ayrıntılı ve kapsamlı olmasa ve eleştirilecek yönleri bulunsa da Tûfî'nin eserinde ilimler tasnifine yer vermesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Tûfî'nin başlattığı fakat daha sonra çok fazla sürdürülmeyen geleneğin, günümüzde içerik olarak Kur'ân tefsiriyle ilgili alt yapı bilgilerini sunmayı amaçlayıp "Tefsir Usulü", "Kur'ân İlimleri", "Kur'ân'a Giriş" ya da "Tefsire Giriş" adı altında yazılan çalışmalarda sürdürülmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Gerçekleştirilecek ilmî faaliyetlerin başarısının, kavram, tanım, yöntem ve tasniflerin sağlıklı ve tutarlı olmasıyla yakından ilgili olduğu⁵⁷ göz önünde bulundurulduğunda genel anlamda ilimler tasnifi ve herhangi bir disiplinin ilimler tasnifindeki yerinin belirlenmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla yukarıda adı geçen türden eserler telif edilirken genel manada ilimler tasnifinin yapılması ve tefsirin bu tasnifteki yerinin belirtilmesi, tefsir ilminin bütününe neresinde olduğunu göstermesi açısından faydalıdır. Ayrıca ilimler tasnifinin, ilimlerin ait olduğu kültürün varlık anlayışıyla doğrudan alakalı olduğu ve farklı kültürlere ait kavram ve tasnifler arasında tekabülîyet sorununun bulunabileceği⁵⁸ görmezden gelinmemek kaydıyla, tefsirin günümüz ilimler tasnifiyle ilişkisinin irdelenmesinin de yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda, Kur'ân tefsiriyle ilgili alt yapı bilgilerini sunmayı amaçlayan eserlerde günümüz ilimler tasnifinin yapılması, tefsir ilminin bu tasnifteki yeri⁵⁹ ve ilişkili olduğu diğer ilimlerle irtibatı üzerinde durulmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.⁶⁰

56 Tûfî, *el-İksîr*, s. 11.

57 M. Hayri Kırbaoğlu, "Soruşturma", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 174-175.

58 Görgün, "Soruşturma", ss. 200-205.

59 İlimler tasnifi ve tefsirin ilimler tasnifindeki yeriyle ilgili görüş, değerlendirme ve tartışmalar için bk. Kırbaoğlu, "Soruşturma", s. 176 ve ss. 183-184; Salahattin Polat, "Soruşturma", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 186-187 ve ss. 192-193; Celal Kırcı, "Bir Anlama Sorunu Olarak Kur'ân Yorumlarında Rasyonalizasyon", Yayınlanmamış Tebliğ, *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*, Kur'ân ve Tefsir Akademisi, İstanbul 10-14 Ağustos 2009, s. 2.

60 Son dönemlerde telif edilen bazı eserlerde tefsir ilminin diğer İslâmî ilimlerle ilişkisi üzerinde durulduğu görülmektedir. Örneğin bk. Mehmet Paçacı ve diğerleri, *Kur'ân ve Hadis İlimleri*, ss. 12-15. Bu eserde her ne kadar genel manada ilimler tasnifindeki yeri üzerinde durulmuşsa da tefsir ilminin diğer İslâmî ilimlerle ilişkisi üzerinde durulmuş olması önemlidir.

3. Kur'ân İlimleri Hakkındaki Görüşü

Kur'ân ilimleri kavramının tanım ve kapsamının öteden beri tartışıldığına çalışmamızın baş tarafında dikkat çekmiştik. Konuyla ilgili farklı görüşlerin ortaya çıkmasının en önemli nedeni, "Kur'ân İlimleri" ifadesinin hem Kur'ân'da bulunan konulara hem de Kur'ân'ın anlaşılması için gereken bilgilere muhtemel olmasıdır. Bu kavramın Kur'ân'daki konulara referansta bulunduğu düşünülmüyorsa farklı bir sonuç, Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olan bilgiler kasdediliyorsa farklı bir sonuç ortaya çıkmaktadır.⁶¹ Ayrıca eserlerinde "Kur'ân İlimleri" kavramını kullanan âlimlerin hepsinin bu kavramla neyi kastettiğini net olarak açıkladığını söylemek zordur. Belki de bu yüzden olsa gerek, deyim yerindeyse, zaman zaman bir kavram kargaşasının yaşandığına şahit olunmaktadır. Kavramın kapsamına Kur'ân'da bahsi geçen konuların her birini ve bunların uzanımlarını dâhil ederek oldukça abartılı sayılara ulaşanlar olmuştur.⁶² Ancak terminolojik bir ayrıma gidilerek "Kur'ân İlimleri" kavramı, müfessirin yararlanması gereken ilimler anlamında kullanıldığında maksat daha belirgin hale gelmektedir. Nitekim Tûfî'nin, bu kavramı hangi manada kullandığıyla ilgili bir netleştirme çabasında olduğu görülmektedir. Tûfî "Kur'ân İlimleri" kavramıyla neyi kastettiğini açıkça belirtmekle birlikte, tefsir edebiyatında Kur'ân ilimleri arasında zikredilen; Mekkî-Medenî, sebab-i nüzul, muhkem-müteşabih, müşkilü'l-Kur'ân, emsâlü'l-Kur'ân, aksâmu'l-Kur'ân ve mübhemâtü'l-Kur'ân gibi birçok Kur'ân ilminin onun yaptığı tasnifte yer almadığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte, konumuz açısından önemli olan husus, müellifin "Kur'ân İlimleri" kavramıyla neyi kastettiğini belirtmesi ve bu doğrultuda bir tasnif yapmış olmasıdır.

Tûfî'nin Kur'ân ilimleriyle ilgili görüşlerine geçmeden önce, bir hususa dikkat çekmekte yarar görüyoruz. Tûfî ilimler tasnifini eserinin Kur'ân ilimlerine ayırdığı ikinci bölümünün hemen başında yapmıştır. Tûfî Kur'ân ilimlerinin tasnifine geçmeden önce, "ilim, bizzat ilim olması yönüyle (mahiyeti itibarıyla) iki açıdan tasnif edilebilir"⁶³ diyerek genel manada ilimler tasnifini yapmak istemiş ve yukarıda yer verdiğimiz tasnifi yaptıktan sonra Kur'ân ilimlerinin tasnifine geçmiştir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar, Tûfî'nin genel ma-

61 Nitekim Abdurrahman Akk da bu duruma dikkat çekerek "Kur'ân İlimleri" terimini iki farklı açıdan tanımlamıştır. Bk. Akk, *Usûlu't-tefsîr*, ss. 39-40.

62 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. İsmail Çalışkan, "Kur'ân Muhtevasının Epistemolojik Taksimi -Kur'ân'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003, c. 6, sayı: 1, ss. 236-244.

63 اعلم أن العلم من حيث هو علم يمكن تقسيمه باعتبارين

nada ilimler tasnifinde yer verdiği bazı ilim dallarını, onun Kur'ân ilimlerinden kabul ettiğini söylemişlerdir. Örneğin, Sabbâğ, "Tûfî genel olarak ilimlerden bahsettikten sonra müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimlerin sayımına geçmiştir" demesine rağmen, Tûfî'nin yaptığı ayrımı yok sayarak:

"Tûfî bu ilimler (Kur'ân ilimleri) arasında nahiv, sarf, lügat, hilaf, matematik, astronomi, geometri, tıp, kıraat, fıkıh usulü, fıkıh, tarih, meviza, nasihmensuh, meâni, beyan ve bedî ilimlerini zikretmiş ve her ilmin uzmanının kendi branşlarını desteklemek amacıyla bazı âyetleri tefsir ettiğine işaret etmiştir"⁶⁴

demıştır. Sabbâğ'ın bu ifadelerinden, onun, Tûfî'nin yaptığı genel ilimler tasnifiyle Kur'ân ilimleri tasnifini birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır. Tûfî'nin burada yaptığı ayrımın gözden kaçırılması, tıp, matematik ve geometri gibi Kur'ân ilimleri arasında zikretmeyip genel ilimler tasnifinde yer verdiği ilimleri de Tûfî sanki Kur'ân ilimlerinden kabul ediyormuş gibi bir algının oluşmasına yol açmaktadır. Tûfî'nin, Kur'ân ilimleriyle maksadını "Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin gözden uzak tutmaması gereken ilimler" olarak açıkça belirttiği göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir algı, onun tıp, matematik ve geometri gibi ilimleri de Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin bilmesi gereken Kur'ân ilimleri kapsamında değerlendirdiği sonucunu doğurur. Oysa Tûfî'nin burada yaptığı tasniften böyle bir sonuç çıkarılması yanlıştır. Benzer şekilde Abdülkerim Seber de "Tûfî'ye Göre Bir Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler" başlığı altında şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

"Müellif (Tûfî) bir müfessire lazım olan ilimleri, Matematik, Astronomi, Geometri, Tıp gibi aklî ilimler; Kurân, Hadis, Tefsir, Nahiv, Arap Dili, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Akâid, Usûlu'd-din, Efâl-ü mükellifin gibi nakli ilimler olarak sayarken Kur'ân ilimlerini de Kur'ân'ın lafzıyla ilgili ilimler ve Kur'ân'ın manasıyla ilgili ilimler olmak üzere ikiye ayırıyor."⁶⁵

Tûfî'nin eserine bakıldığında matematik, astronomi, geometri gibi aklî ilimleri bir müfessire lazım olan ilimler arasında değil, ilim tasnifinde aklî ilimler arasında zikrettiği görülmektedir. Seber birkaç sayfa sonra "Tûfî'nin İlmî Tefsir Hakkındaki Görüşleri" başlığı altında ise, "Yukarıda kısmen zikrettiğimiz gibi, müellif Tûfî, Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri için birçok ilmi zaruri görüyor.

64 Sabbâğ, *Buhûs fî usûli't-tefsîr*, s. 276. Sabbâğ'ın söylediğinin aksine, Tûfî altı çizili olanları Kur'ân ilimleri arasında değil, genel manada ilimler tasnifi arasında zikretmiştir.

65 Seber, "Necmeddin et-Tûfî'nin 'el-İksîr fî ilmi't-tefsîr' İsimli Eseri", s. 41. Seber'in değerlendirmesinin aksine, Tûfî altı çizili olanları Kur'ân ilimleri arasında değil, genel manada ilimler tasnifi arasında zikretmiştir.

Bunlar içerisinde bugün müspet ilim denilen birçok ilim de var⁶⁶ şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Oysa yukarıda belirttiğimiz üzere, bugün müspet ilme tekabül eden tıp, matematik ve geometri gibi ilimleri Tûfî, Kur'ân tefsiri için zaruri olan ilimler arasında değil, genel manada ilimler tasnifinde zikretmiştir. Dolayısıyla Sabbâğ'ın değerlendirmelerinin kapı aralayacağını düşündüğümüz yanlış algılamaya, Seber'in bu değerlendirmelerinin de yol açabileceği söylenebilir.

Tûfî'nin bu husustaki en önemli özelliği, Kur'ân ilimleriyle ne kastettiğini açıkça belirtmesidir. Nitekim Tûfî, Kur'ân ilimleriyle ilgili bölümün girişinde "Kur'ân'ın ihtiva ettiği ve müfessirin bilgi sahibi olması gereken ilimler"⁶⁷ diyerek, Kur'ân ilimlerini Kur'ân'ın içerdiği ve aynı zamanda tefsir için gerekli olan bilgiler şeklinde tanımlamıştır. Bu ifadelerin, maksadını net olarak ortaya koymadığı düşünülse bile, Tûfî, Kur'ân ilimlerini saydıktan sonra kullandığı "biz burada sadece Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin önem vermesi gereken ilimleri zikrettik"⁶⁸ ifadesi ile maksadını netleştirmiştir.

Tûfî, Kur'ân ilimlerini, lâfzî ve manevî olmak üzere ikiye ayırmış; lâfzî ilimleri, Kur'ân'ın lafzıyla, manevî ilimleri ise manasıyla ilgili olarak tanımlamış ve her iki kategoriye ait ilimler hakkında kısa bilgiler vermiştir. Tûfî'nin Kur'ân ilimleriyle ilgili yaptığı tasnifi şu şekilde göstermek mümkündür:⁶⁹

Kur'ân İlimleri	
LÂFZÎ	MANEVÎ
Garib Lafızların İlmî	Varlık Âlemine Dair Bilgi
Sarf İlmî	Kelam İlmî (İtikâdî)
İ'rab (Nahiv) İlmî	Tarih İlmî
Kıraat İlmî	Hitabet İlmî ⁷⁰
	Nasih ve Mensuh Bilgisi
	Usûl-ü Fıkıh İlmî
	Fıkıh İlmî
	Meânî ve Beyân İlmî

Tûfî, Kur'ân ilimlerini lâfzî ve manevî olarak iki kısımda inceledikten sonra, lâfzî ve manevî ayırımından neyi kastettiğini açıkça ifade etmektedir. Tûfî, Kur'ân ilimlerinin hepsinin aslında manayla ilgili (manevi) olduğunu, ancak

66 Seber, agm, s. 45.

67 Tûfî, *el-İksîr*, s. 17.

68 Aynı eser, s. 25.

69 Tûfî'nin Kur'ân ilimleriyle ilgili yaptığı tasnif hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tûfî, *el-İksîr*, ss. 18-22

70 *el-İksîr*'de "الوعضي" şeklinde geçen ifadeyi vaz-ü nasihat ya da hitabet ilmi şeklinde tercüme etmek mümkündür.

bunlardan bir kısmının lafız vasıtasıyla elde edildiğini, bir kısmının ise doğrudan manayla ilgili olduğunu belirtmiştir. Yoksa lâfzî ilimler bizatihi lafızla ilgili değildir. Zira lafızlar, esas gaye olan manalara götüren birer alettir, mananın hizmetçisidir. Bizzat maksat olan mana olduğuna göre, aslolan, bütün ilimlerin sonuçta mana ile ilgili olmasıdır. Dolayısıyla ilimlerin lâfzî ve manevî şeklinde iki kategoriye ayrılması, lafzın aracılık edip etmemesi itibariyledir.⁷¹ Tûfî'nin Kur'ân ilimlerini tasnif etmesi ve bu tasnifte geçen lâfzî-manevîden neyi kastettiğini açıkça belirtmesi dikkate alınması gereken bir husustur.

Tûfî'nin yaptığı bu tasnifin, çeşitli açılardan değerlendirilmesi ve eleştirilmesi mümkün olmakla birlikte, burada bu tasnifin eleştirisinden ziyade, bizim açımızdan önemli olan husus Tûfî'nin Kur'ân ilimleriyle neyi kastettiğini açıkça belirtmiş olmasıdır. Müellif, Kur'ân'ın sonsuz bir umman olduğunu belirtmiş, bu yüzden de belli bir alanda uzmanlaşmış âlimlerin pek çoğunun kendi ilim dallarıyla ilgili iddialarını Kur'ân'a dayandırarak ispat etmeye çalıştıklarına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, kimyagerlerin Kur'ân'ın bazı âyetlerini kendi bilim anlayışlarına göre açıklamaya çalışmasını, tenasühe inananların bazı Kur'ân âyetlerini bunu ispat edecek şekilde tefsir etmesini ve bazı sûflerin ledünnî ilmi وَعَلَّمَنَا مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا⁷² âyetiyle delillendirmesini örnek olarak göstererek⁷³ bu tür hususların Kur'ân ilimlerinin kapsamına dâhil olmadığına dikkat çekmiş olmaktadır. Bu şekilde Kur'ân ilimlerinin kapsamını oldukça genişletenler olduğunu belirten Tûfî daha sonra "biz burada sadece Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin önem vermesi gereken ilimleri zikrettik"⁷⁴ diyerek Kur'ân ilimleri kavramıyla, Kur'ân'ın anlaşılmasında belli bir işlev yerine getiren ilimleri kastettiğini açıkça dile getirmiştir. Tûfî'nin bu tutumu, hem Kur'ân ilimlerine getirdiği sınırlama, hem de kullandığı kavramı hangi anlamda kullandığını belirtmesi bakımından kayda değer bir yaklaşımdır. Nitekim Kur'ân ilimlerinin kapsamı oldukça geniş tutularak,⁷⁵ Kur'ân'da bahsi geçen her şeyin Kur'ân ilimlerinin kapsamına dâhil edildiği, bu durumun "Kur'ân ilimleri" kavramının muğlâklaşmasına yol açtığı bilinmektedir.

71 Tûfî, *el-İksîr*, ss. 27-28.

72 el-Kehf, 18/65.

73 Bu ilim dallarına ait bazı ilim adamlarının sözkonusu yorumları ve Tûfî'nin bu yorumlarla ilgili değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Tûfî, *el-İksîr*, ss. 22-25.

74 Tûfî, *el-İksîr*, s. 25. Tûfî Kur'ân ilimleriyle neyi kastettiğini açıkça belirtmiş olmasına rağmen, *el-İksîr* hakkında yapılan çalışmalarda bu husus dile getirilmemiştir. Örneğin bk. Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fî ilmi't-tefsîr" Adlı Eseri*, ss. 38-51; Seber, "Necmeddin et-Tûfî'nin 'el-İksîr fî ilmi't-tefsîr' İsimli Eseri", ss. 41-46.

75 Kur'ân ilimleri konusundaki çeşitli tanım ve görüşler için bk. Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, ss. 31-36; Suyûtî, *el-İtkân*, c. II, ss. 1025-1040.

Tûfî'nin Kur'ân'ın sonsuz bir umman olduğunu, bu yüzden belli bir alanda uzmanlaşmış âlimlerin pek çoğunun kendi ilim dallarıyla ilgili iddialarını Kur'ân'a dayandırarak ispat etmeye çalıştıklarına dikkat çektikten sonra, buna örnek olarak bazı âyetlere kimyagerler, tenasühe inananlar ve mutasavvıflar tarafından getirilen yorumlarla ilgili söylediklerinin ve bunları zikretmekteki gayesinin *el-İksîr* hakkında yapılan çalışmalarda tam olarak yansıtılmadığı görülmektedir. Kanaatimizce Kur'ân ilimlerini saydıktan sonra, Kur'ân'ın sonsuz bir umman olduğunu söyleyip her ilim sahibinin âyetleri kendisini destekleyecek şekilde yorumladığıyla ilgili örnekleri sunduktan sonra "biz burada sadece Kur'ân'ı tefsir ederken müfessirin önem vermesi gereken ilimleri zikrettik" demesi, müellifin Kur'ân ilimleriyle maksadını belirtmeye yöneliktir. Buna göre, Kur'ân'ın sonsuz bir umman ve muhtevasının da çok geniş olduğunu söylemek, onda bulunan her hususun Kur'ân ilimlerine dâhil olması, ya da bunların farklı ilim erbabı tarafından kendilerini desteklemek amacıyla kullanılmasını gerektirmez.⁷⁶ Burada belirleyici olan şey, Kur'ân'ın hedefi ve muhtevastaki bilgilerin zikredilmesindeki asıl gayedir. Öyleyse Kur'ân'ın muhtevastının, onun hedefi doğrultusunda anlaşılması önemlidir.⁷⁷ Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, değişik ilim dallarına mensup kişilerin yaptığı yorumlar arasında mana bakımından doğru kabul edilebilecek olanlar bulunsa bile, bu yorumlar âyette kastedilen mana olmadığı gibi, sözkonusu ilim dalları da Kur'ân ilimlerinin kapsamına dâhil değildir.

4. Kur'ân Tefsirinde Bilimsel Verilerden Yararlanması Hakkındaki Görüşü

Günümüzde önemli tartışmalara konu olan, Kur'ân'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesi meselesi, klasik literatürde de çeşitli tartışmalara konu olmuş; kimilerince eleştirilmiş kimilerince de savunulmuştur. Konuyla ilgili görüş bildirenler genelde Kur'ân'ın ilmî verilerle tefsir edilmesi meselesini toptancı bir yaklaşımla değerlendirmiştir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesi, genelde, âlimler tarafından ya tamamıyla kabul edilmiş ya da tümüyle reddedilmiştir. Ancak Tûfî'nin meseleye yaklaşımının biraz daha farklı olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'ân'ın bilimsel verilerle tefsir edilmesine Tûfî'nin iki farklı açıdan yaklaştığı söylenebilir. Daha önce de kısaca işaret ettiğimiz üzere, Tûfî Kur'ân ilim-

76 Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için bk. Çalışkan, "Kur'ân Muhtevastının Epistemolojik Taksimi", s. 242.

77 Çalışkan, agm, s. 244.

lerinin sınırlarını çizerken, kimyacıların

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَهُ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ جَلِيَّةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ
كَذَلِكَ يُضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزُّبَدُ فَأَيُّهَا فَجُفَاءً وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُتُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

âyetini⁷⁸ kendilerine delil olacak şekilde tefsir etmelerine temas etmiş ve bu tür bilgilerin Kur'ân ilimlerine dâhil olmadığını söylemiştir. Müellif bu tür bilgilerin Kur'ân ilimleri kapsamı dışında olduğunu belirtirken, âyetin kimyacılar tarafından kendilerine delil teşkil edecek şekilde tefsir edilmesiyle ilgili olarak şu ifadeler yer vermiştir: “Âyetin lafzı onların zikrettiği manaya bir şekilde muhtemel olabilir. Ancak lafızdan bu mananın kastedilmediği konusunda müfessirlerin ittifakı vardır. Nitekim bu âyet iman-küfür, hak-batıl ilişkisiyle ilgili Allah'ın verdiği bir misaldir.”⁷⁹ Tûfî'nin, kimyacıların âyeti kendilerine delil olacak şekilde tefsir etmelerini değerlendirme sadedinde öne sürdüğü düşünceler önemli bir kriterdir. Zira Tûfî bu sözleriyle, âyetler tefsir edilirken lafzın maksudunun göz ardı edilmemesi gerektiğine, lafız bir şekilde muhtemel olsa bile, âyeti kast edilen mananın dışında tefsir etmenin doğru olmayacağına dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Tûfî'nin, lafız bir şekilde delalet etse de âyetleri kastedilen mananın dışında tefsir etmeye mesafeli yaklaştığı görülmektedir.⁸⁰

Tûfî'nin âyetlerin bilimsel verilerle tefsiriyle ilgili bir ölçüt olarak değerlendirilebilecek olan bu görüşünün yanı sıra, bir görüşü daha vardır. Müellif varlık âlemine ilişkin (vücûdî) bilgiyi manevî Kur'ân ilimleri arasında, hatta bunların ilki olarak zikretmiştir.⁸¹ Tûfî'nin varlık âlemine ilişkin (vücûdî) bilgiyle ne kastettiğinin daha iyi anlaşılması bakımından konuyla ilgili yaptığı tanım ve verdiği örneklerle bakmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Varlıklarla ilgili bilgiyi, manevî Kur'ân ilimlerinin ilki olarak zikreden Tûfî, örnek olarak göklerin, yerin, yıldızların ve hareketlerinin, canlıların, madenlerin, dağların, deniz-

78 er-Ra'd, 13/17. “O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”

79 Tûfî, *el-İksîr*, s. 23.

80 Krş. Tûfî'nin kimyacıların yaklaşım tarzıyla ilgili söyledikleri hakkında benzer değerlendirmeler için bk. Seber, “Necmeddin et-Tûfî'nin 'el-İksîr fî ilmi't-tefsîr' İsimli Eseri”, s. 46. Tûfî burada ayetin lafzı kimyacıların söylediklerine bir şekilde delalet etse de ayetten maksat, onların anlادığı değildir demiştir. Ancak onun bu ifadesinden “kimyacıların tercih ettiği mananın daha doğru olduğunu söylediği ve bilimsel tefsirin önemine vurgu yaptığı” sonucunu çıkaran araştırmacılar olmuştur. Bk. Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fî ilmi't-tefsîr" Adlı Eseri*, s. 44.

81 Tûfî'nin önerdiği tefsir yönteminde kesin aklî delile öncelik vermesiyle, varlık âlemine ilişkin (vücûdî) bilgiyi manevî Kur'ân ilimleri arasında, hatta bunların ilki olarak zikretmesi arasında bazı açılardan paralellik olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

lerin, ikisi arasındaki varlıkların vs. incelenip araştırılması konusunda Kur'ân'da yer alan tembihleri göstermektedir.⁸² Tûfî, Kur'ân ilimleriyle kastını "Kur'ân'ın anlaşılması açısından müfessirin önem vermesi gereken ilimler" şeklinde açıkladığına ve varlık âlemi hakkında bilgi sahibi olmayı Kur'ân ilimleri arasında zikrettiğine göre, onun, varlık âlemiyle ilgili bilgilerin yer aldığı âyetlerin tefsirinde en azından âyetin anlaşılmasına yetecek miktarda âyette geçen konu hakkında bilgi sahibi olunmasını savunduğu söylenebilir.⁸³ Tûfî'nin bu görüşü, tıbbi bilmeyenlerin içerisinde tıp ilmiyle ilgili bilgi olan âyetleri; astronomiyi bilmeyenlerin Güneş, Ay ve bu ikisinin menzilleriyle ilgili âyetleri; insan anatomisini bilmeyenlerin de anatomiyle ilgili bilgiler içeren âyetleri tam manasıyla anlayamayacağını söyleyen Gazâlî'nin (ö.505/1111) görüşüyle⁸⁴ örtüşmektedir. Dolayısıyla Gazâlî'nin vefat tarihinin Tûfî'den (ö.716/1316) iki asır önce olduğu göz önünde bulundurulduğunda, ilimler tasnifinde olduğu gibi, ilmî tefsir konusunda da Tûfî'nin Gazâlî'den etkilendiğini ve ilmî tefsir konusunda onun gibi sınırlı/ölçülü ilmî tefsir yanlısı⁸⁵ olduğunu söyleyebiliriz.

Âyetlerin tefsirinde bilimsel verilerden yararlanılmasıyla ilgili olarak müellifin bu görüşünün önemli olduğunu düşünüyoruz. Zira Tûfî meseleye, bugün ilmî tefsir olarak bilinen olgunun mutlak olarak kabul edilmesi ya da reddedilmesi yönünde bir görüş beyan etmemiştir. Meseleyi iki farklı düzlemde ve analitik bir tarzda ele almıştır. Buna göre, eğer âyetin anlaşılması açısından âyette geçen tabiat varlıkları hakkında bilgi sahibi olunması gerekiyorsa bu konuda bilgi sahibi olunmalıdır, hatta bu bilgi müfessirin bilmesi gereken Kur'ân ilimlerinin kapsamına dâhildir. Öte yandan, bir takım ilmî verileri ispat etmek amacıyla âyetlerin lafızların maksadından farklı bir şekilde tefsir edilmesi, lafızlar bu manaya herhangi bir şekilde delalet etse bile çok doğru bir yaklaşım değildir. Zira âyetler tefsir edilirken lafızların sevk ediliş amacı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tûfî'nin, âyetlerin bilimsel verilerle tefsir edilmesi ya da âyetlerin tefsirin-

82 Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Tûfî, *el-İksîr*, ss. 19-20.

83 Nitekim Hüseyin Yıldırım da Tûfî'nin, Kur'ân ilimleri arasında varlıklarla ilgili bilgilere yer vermesinden bizim ulaştığımız sonuca benzer sonuçlar çıkarmıştır. Bk. Yıldırım, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fi ilmi't-tefsîr" Adlı Eseri*, ss. 42-43.

84 Bk. Ebû Hamid Muhammed el-Gazâlî, *Cevâhiru'l-Kur'ân ve dureruh*, tahk.: komisyon, Menşûrâtü dâri'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut 1990, ss. 26-27; Mesut Okumuş, *Kur'ân'm Çok Boyutlu Okunuşu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, ss. 252-253.

85 Gazâlî'nin sınırlı/ölçülü ilmî tefsir yanlısı olduğu, diğer bir deyişle onun Kur'ân-bilim ilişkisine dair anlayışının geçişli bir yapı arz ettiği konusunda geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Okumuş, *Kur'ân'm Çok Boyutlu Okunuşu*, ss. 252-255.

de bilimsel verilerden yararlanılmasıyla ilgili bu görüşleri son derece önemlidir. Ayrıca bilindiği üzere, bilimsel tefsir hakkındaki en sistematik değerlendirmenin Şâtîbî (ö.790/1388) tarafından yapıldığı kabul edilmektedir.⁸⁶ Sınırlı/ölçülü ilmî tefsir yanlısı olması açısından, değerlendirmeleri Şâtîbî'den çok Gazâlî'nin görüşlerine yakın olmakla ve konu üzerinde Şâtîbî kadar ayrıntılı ve kapsamlı durmamakla birlikte, aslında Tûfî'nin yaptığı değerlendirmenin de hem sistematik hem de analitik olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Şâtîbî'den yetmiş küsur yıl önce vefat eden Tûfî'nin (ö.716/1316) bilimsel tefsir hakkında analitik ve kısmen de olsa sistematik bir değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Tûfî'nin *el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr*'i, sistematigi, yöntemi ve içeriği açısından, günümüz ilim çevrelerinde değerlendirilmesi gereken bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta sözkonusu eserin birçok özelliğiyle, günümüzde "Tefsir Usulü", "Tefsire Giriş" vb. adlarla yapılacak çalışmalara ilham kaynağı ya da örnek teşkil edebilecek bir mahiyette olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan *el-İksîr*'in en azından ilk iki bölümünün Türkçeye tercüme edilmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

el-İksîr fî Kavâidi't-Tefsîr'i farklı kılan özelliklerin başında, müellifin takip ettiği sistematik gelmektedir. Nitekim müellif önsözde ilk olarak bir iddiada bulunarak işe başlamıştır. Eserinde bir tefsir yöntemi sunma iddiasında bulunan müellif, sunduğu kurala göre telif edilecek tefsirin, tarihsel ve kronolojik açıdan tefsir literatüründeki sonuncu eser olsa da yöntem bakımından ilk olacağını iddia etmektedir. Bu iddianın realitede ne ölçüde gerçekleşip gerçekleşmediği tartışmaya açık olmakla birlikte, telif etmeyi düşündüğü esere bir iddiayla başlaması kanaatimizce önemli bir özelliktir. Müellifin bu yaklaşımının günümüzdeki "Tefsir Usulü" ve "Tefsire Giriş" gibi eserlere yansımaları olacağı kanaatindeyiz.

86 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1998, c. II, s. 461; Burhan Baltacı, *Şâtîbî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, AÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, ss. 42-43. Şâtîbî'nin ilmî tefsir hakkında görüşü için bk. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c. II, ss. 127-131; Şâtîbî'nin oluşturduğu sistematik bağlamında konuyla ilgili görüşleri hakkında bütüncül bilgi için bk. Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, c. II, ss. 101-131; Şâtîbî'nin görüşlerinin değerlendirilmesi ve kendisine yöneltilen eleştiriler için bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Dâru'l-Erkam, Beyrut t.y., c. II, ss. 340-343; Baltacı, *age*, ss. 42-61; Kırcı, *Kur'ân ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul 2005, ss. 69-80; Süleyman Gezer, *Kur'ân'ın Bilimsel Yorumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009, ss. 43-44.

el-İksîr'in bölümlerinin de oldukça sistematik bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim bir giriş ve üç bölümden oluşan eserin giriş kısmında tefsir ilminin en önemli iki terimi olan *tefsir* ve *tevil* terimlerinin tanımı yapılmıştır. Tefsire duyulan ihtiyaç, tefsirde ihtilafın nedenleri, tefsir ilminde yöntemeye duyulan ihtiyaç gibi konuların işlendiği ve son olarak bir tefsir yönteminin (kanun) sunulduğu birinci bölümde, deyim yerindeyse bir tür "tefsir felsefesi" yapılmaktadır. Eserin ikinci bölümünde müellif kendi dönemi açısından ilimler tasnifini yapmış, tefsir ilminin bu ilimler arasındaki yerini göstermeye çalışmış, daha sonra da Kur'ân ilimlerinin tasnifine yer vermiştir. Bu durum da bizce Tefsir Usulü" ya da "Tefsire Giriş" türünden yazılacak bir eserde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Zira bu tür eserlerde, tefsir ilminin diğer ilim dallarıyla ilişkisi üzerinde durulmasının ve günümüz ilimler tasnifinde tefsirin nerede durduğunun, geçmişten günümüze kadarki tefsir birikimi de göz önünde bulundurulmak suretiyle belirtilmesinin oldukça faydalı olacağını düşünüyoruz.

Tûfî'nin Kur'ân ilimlerinin tasnifini yaparken izlediği yol da önemlidir. Zira Tûfî, "Kur'ân İlimleri" ifadesiyle neyi kastettiğini açıkça belirtmiştir. Aslında günümüzde telif edilen "Tefsir Usulü" kitaplarının ulûmu'l-Kur'ân bölümlerinde ele alınan konulara bakılacak olursa, Kur'ân ilimleriyle ne kastedildiği konusunda belli bir netlik olduğu görülür. Ancak "Kur'ân ilimleri" ifadesinin zaman zaman Kur'ânda geçen konulara da atıfta bulunmak amacıyla kullanıldığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, Tûfî'nin meseleyi ele alırken maksadını açıkça belirtmesi ve kullandığı üslup, "Kur'ân İlimleri" kavramıyla ilgili zihinde oluşması muhtemel karmaşanın ortadan kaldırılması ve kullanılan bir kavramla hangi mananın kastedildiğinin açıkça belirtilmesi bakımından örnek alınacak bir yaklaşımdır.

Kur'ân âyetlerinin ilmî verilerle irtibatlandırılarak tefsir edilmesi konusunda da Tûfî övgüye değer bir yaklaşım benimseyerek meseleye toptancı ve kategorik değil, analitik yaklaşmıştır. Bu yaklaşımından hareketle, Tûfî'yi sınırlı/ölçülü ilmî tefsir yanlısı olarak nitelemek mümkündür. Nitekim o, Kur'ân âyetlerinin, maksatları dışında tefsir edilmesini çok doğru bulmamış, böylece âyetleri murat edilen mananın dışına çıkarmanın çok doğru bir yöntem olmadığına işaret etmiştir. Bunun yanı sıra, varlık âlemine ilişkin bilgi sahibi olunmasını Kur'ân'ın anlaşılması açısından müfessirin bilmesi gereken ilimler arasında sayarak, âyetin manasının anlaşılmasına yetecek ölçüde bu tür bilgilere sahip olunması gerektiğini söylemiş, bu yönüyle ilmî tefsirle ilgili olarak Gazâlî gibi sınırlı/ölçülü bir yaklaşım sergilemiştir.

Tûfî'nin eserinin ayırıcı bir diğer özelliği, yapılan *tefsir* tanımında kendini göstermektedir. Nitekim müellif, tefsir terimini yaygın olduğu şekliyle, 'bir şeyi açığa çıkarmak' anlamındaki *fesr* veya *sefr* lafızlarıyla ya da hastalığı teşhis için başvurulan numune anlamındaki *tefsire* lafzıyla değil, kirecin söndürülerek çözümlenmesi ve kullanıma hazır hale gelmesi anlamındaki *fesertü'n-nûrate* ifadeyle ilişkilendirerek tanımlamıştır. Bu tanımın ve uzanımlarının da tefsir literatüründe dikkate alınmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

- Albayrak, Halis, *Tefsir Usulü*, İstanbul: Şule Yayınları, İstanbul 1998.
- el-Akk, Hâlid Abdurrahman, *Usûlu't-tefsir ve kavâiduh*, Beyrut 1994.
- Baltacı, Burhan, *Şâtibi'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1998.
- Çalışkan, İsmail, "Kur'an Muhtevasının Epistemolojik Taksimi -Kur'an'da Her Bilginin Var Olduğu Söylemine Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sayı: 1, Sivas 2003, s. 235-248.
- Demirci, Mehmet, "Tefsir Usûlüne Duyulan İhtiyaç", *Tarihte ve Günümüzde Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü*, Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 18-23 Ağustos 2008, ss. 401-419.
- , *Kurtubi'nin "el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tefsir Usulü Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- el-Garâyibe, Muhammed Hamed, *el-İmâm Süleyman et-Tûfî el-hanbelî usûliyyen ve fakîhen*, Dâru'l-Hamid, Amman 2005.
- el-Gazâlî, Ebû Hamid Muhammed, *Cevâhiru'l-Kur'an ve dureruh*, tahk.: komisyon, Menşûrâtü dâri'l-âfâki'l-cedîde, Beyrut 1990.
- , *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, tahk.: Hamza b. Züheyr Hafız, Şirketü'l-Medinetü'l-Münevvere li't-Tabâat, Cidde t.y.
- Gezer, Süleyman, *Kur'an'ın Bilimsel Yorumu*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009.
- Görener, İbrahim, "Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu", *Bilimname*, Kayseri 2009, sayı: 16, ss. 9-23.
- , *Tefsir ve Tefsir Usulü Üzerine Düşünceler*, Laçın Yay., Kayseri 2004.
- Görgün, Tahsin, "Soruşturma", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 200-208.
- Güven, Şahin, *Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu*, Şûra Yay., İstanbul 2001.
- el-Kâfiyeci, Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman, *Kitâbü't-teysir fi kavâidi ilmi't-tefsir*, haz.: İsmail Cerrahoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1974.
- Keskin, Halife, *İslâm Düşüncesinde Bilgi Teorisi*, Beyan Yay., İstanbul 1997.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, "Soruşturma", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 174-184.
- Kırca, Celal, "Bir Anlama Sorunu Olarak Kur'an Yorumlarında Rasyonalizasyon", *Yayınlanmamış Tebliğ, Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar*, Kur'an ve Tefsir Akademisi, İstanbul 10-14 Ağustos 2009.
- , *Kur'an ve Fen Bilimleri*, Marifet Yay., İstanbul 2005.
- Kırtay, Yasemin, *Ulûmu'l-Kur'an Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Okumuş, Mesut, *Kur'an'ın Çok Boyutlu Okunuşu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Öztürk, Mustafa, "Tefsirde Usûl(süzlük) Sorunu", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 69-84.

- Paçacı, Mehmet; Güngör, Mevlüt; Albayrak, Halis ve diğerleri, *Kur'ân ve Hadis İlimleri*, ANKUZEM, Ankara 2007.
- Polat, Salahattin, "Soruşturma", *İslâmiyât*, Ankara 2003, c. 6, sayı: 4, ss. 185-194.
- es-Sabbâğ, Muhammed b. Lütfî, *Buhûs fî usûli't-tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü Menâhili'l-İrfân, Beyrut 1981.
- Saliha Abdülhakim Şerefüddin, *el-Kur'ânü'l-Kerîm i'câzühû ve belâgatuhû ve ulûmuh*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Bombay 1984.
- Seber, Abdülkerim, "Necmeddin et-Tûfî'nin 'el-İksîr fî ilmi't-tefsîr' İsimli Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2006, sayı: 24, ss. 25-59.
- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Mustafa Dîb el-Bugâ, Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 2002.
- , *et-Tahbîr fî usûli't-tefsîr*, tahk.: Fethi Abdülkadir Ferid, Dâru'l-Menâr, Kahire 1986.
- eş-Şâtübî, Ebû İshâk, *el-Muvâfakât*, haz.: Ebû Ubeyde Âl-i Selmân, Dâru İbn Affân, Huber 1997.
- et-Taftazânî, Sadeddin, *Şerhu'l-Makâsîd*, tahk.: Abdurrahman Umeyre, Menşûratu Şerif Radî, Kum 1989.
- Taş, Abdurrahman, *Necmeddin et-Tûfî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2003.
- et-Tûfî, Süleyman b. Abdülkavî Necmeddin, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*, tahk.: Abdülkâdir Hüseyin, el-Matbaatu'n-Nemûzeciyye, Kahire 1977.
- , *Risâle fî riâyeti'l-maslahat*, tahk.: Ahmed Abdürrahim es-Sâyih, İdâretü'l-Mısıriyyeti'l-Lübânî, Kahire 1993.
- Tülü, Ali, *Tûfî'nin Maslahat Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Türcan, Selim, "Kur'ân'ı Anlamada Yöntem Tartışmalarının Tefsir Tarihçiliği Perspektifinden Değeri Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/2, c. 8, sayı: 16, ss. 29-49.
- Uyanık, Mevlüt, *Kur'ân'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, Fecr Yay., Ankara 1997.
- Yavuz, Y. Şevki, "Delil", *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, ss. 136-138.
- Yıldırım, Hüseyin, *Necmeddin Tûfî'nin "el-İksîr fî ilmi't-tefsîr" Adlı Eserinin Kur'ân İlimleri Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005.
- Zarzûr, Adnân, *Ulûmu'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut 1991.
- ez-Zehabî, M. Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Dâru'l-Erkam, Beyrut t.y.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, tahk.: Zeki Muhammed Ebu Serî, Dâru'l-Hadâra li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 2006.